

Gotické portály členěné dvojicí výžlabků a pravouhlým zářezem mezi nimi v bývalém horšovském arcijáhenství

JAN KAIGL

Klíčová slova: západní Čechy — horšovské arcijáhenství v 1. polovině 14. století — gotické stavby a přestavby vesnických kostelů — hrotitý portál s dvojicí výžlabků a pravouhlým zářezem mezi nimi — potrojně výběhy klenebních žebér — gotické cihelné stavitelství — klášter v Kladrubech

V. Mencl, když se pokusil v roce 1960 souhrnně roztrždit a vyhodnotit středověké portály v českých zemích v závislosti na jejich tvarech do vývojových řad,¹ nezahrnul do své studie typ gotického portálu, jehož šikmá ostění jsou členěna zpravidla dvojicí svislých, souběžně umístěných výžlabků a pravouhlým zářezem mezi nimi, které plynule přecházejí do hrotitého nadpraží. Na přechod ostění do pravouhlého nároží v patě portálu, je-li takto vyvinuto, většinou posloužila sklopená plocha nebo výžlabek. Zářez mezi svislými výžlabky někdy do přechodového článku zasahuje v podobě mělkého vrypu. Tento prostý, ale opticky působivý způsob členění, počítající s kontrastem světla a stínu v ostrých hranách, hodil se kameníkům, popřípadě zedníkům nejen na portály, ale například i pro špalety oken a výklenků nebo do nároží pilířů. Tvarosloví, jímž jako by se ustupovalo od výrazné plasticity a tradiční tektoniky architektonických článků katedrální gotiky ve prospěch jednoduše zkosených hladkých ploch, výžlabků a zářezů ve zdivu prováděném z kamene nebo z cihel, našlo své uplatnění v českých zemích v době kolem roku 1300 a v první polovině 14. století na velkých cisterciáckých stavbách (Zlatá Koruna, Staré Brno).² Jak je všeobecně známo, tvarově střídmé až strohé pojetí v soudobé architektuře mohli cisterciáci, ale též příslušníci žebravých mnišských řeholí podpořit odkazem na přísnost svého řádu a myšlenky stojící při jeho založení. Ve Slezsku, tedy v oblasti významné pro dějiny středoevropské vrcholně gotické cihelné architektury, vyskytoval se zde uváděný architektonický prvek v první polovině 14. století obdobně a docela běžně (Vratislav, kostel sv. Alžběty, pilíře mezilodních arkád vyzděné z cihel),³ bezpochyby mimo souvislost výlučně s dosahem působení uměleckého vlivu stavebních podniků cisterciáckého řádu.

Snad i v důsledku výše dotčeného opomenutí V. Mencia věnovala odborná literatura portálu zkoumaného typu a jeho výskytu v českých zemích dosud jen málo pozornosti. Ve vztahu k západočeským památkám byl to zejména P. Kroupa, kdo si takových portálů povšiml v poloze dílčího znaku gotické architektury. Jejich uplatnění na stavbách farního kostela ve Velharticích a v nedalekých Mlázovech, kromě jiného, poskytlo P. Kroupovi oporu při vytvoření takzvané velhartické stavební huti a jejího okruhu pro období let 1310 až 1340. Vyžlabení zkosených

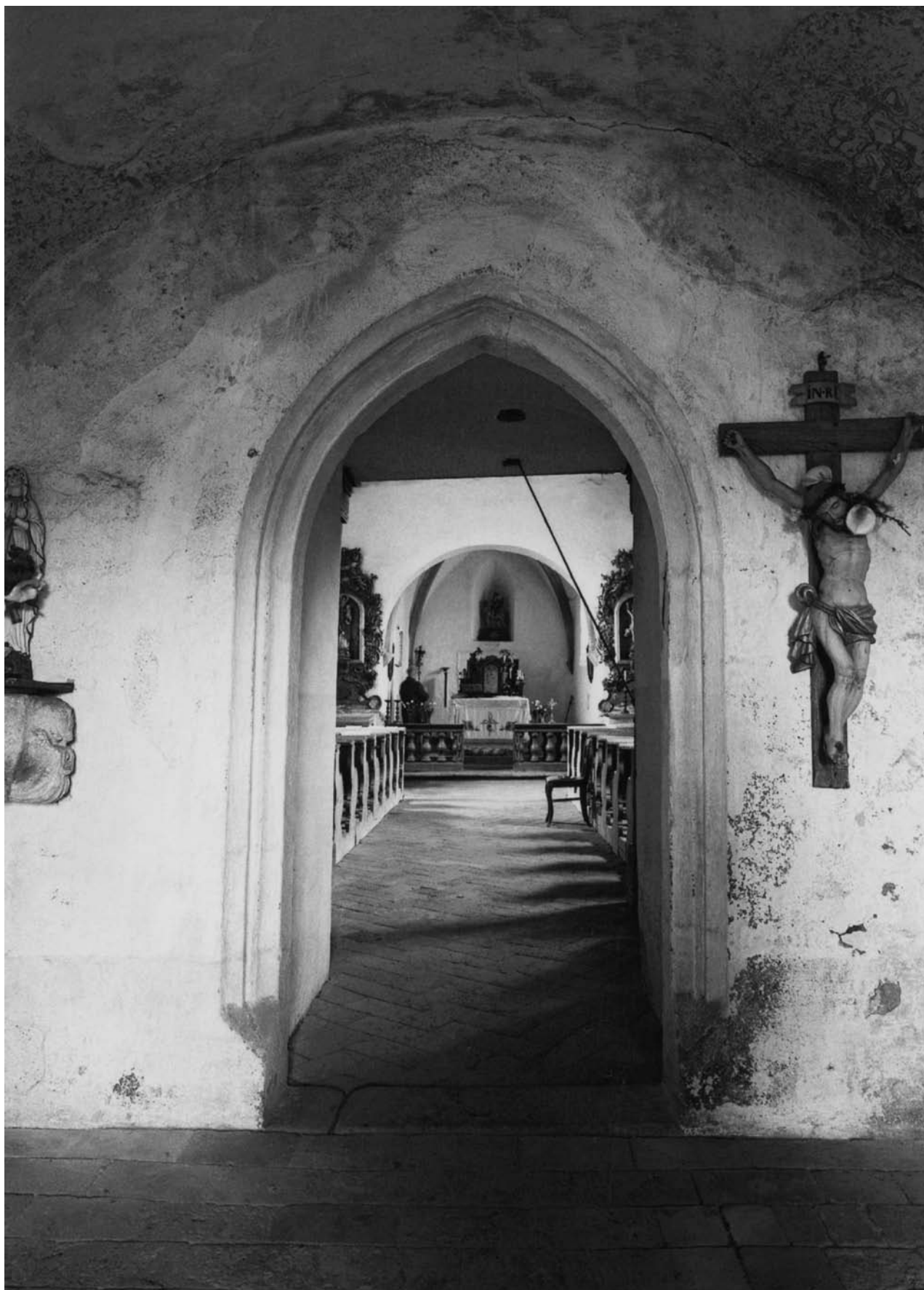
plach velhartického portálu autor sice hodnotí poznámkou o saském původu z doby románské, ale jinak v kontextu přejímání výtvarných podnětů poklasické gotiky v místních podmínkách.⁴ D. Líbal upozornil v popisech staveb vesnických svatyní v Racově poblíž Boru (u Tachova) a v Meclově, Blížejevě, Miřkově a Křakově na Horšovskotýnsku, jakož i mariánského kostela *U Svatých* v Domažlicích, že tam všude se dochoval portál členěný v šikmém ostění dvojicí výžlabků a pravouhlým zářezem mezi nimi. Žádné souhrnné hodnocení těchto portálů neuvedl, nicméně označoval je z nejasných příčin, ale vždy s jistotou vesměs za dodatečně osazený – mladší prvek, ponejvíce až z druhé poloviny 14. století. Na druhou stranu dospěl D. Líbal k závěru, že ve Velharticích, Mlázovech (zde opět výslovně s výjimkou severního vstupního portálu, podle autora osazeného až v poslední třetině 14. století), Zdebořicích a *U Svatých* v Domažlicích působila jedna stavební huť, jejíž výkony časově zařadil do rozmezí od první čtvrtiny 14. století až do doby kolem roku 1330 a 1340. Přibližně současně vybudovala podle D. Líbala blíže neznámá stavební huť nejspíš z biskupského Horšovského Týna kostely v Meclově, Miřkově a Křakově, v čtyřicátých letech 14. století ještě pak v Blížejevě. Ve shodě s V. Menclem, jenž se stručně zmínil o kostelích v Meclově, Miřkově, Křakově a Semněvicích jako o díle jednoho mistra z počátku 14. století, aby doložil na těchto a jiných příkladech

1 MENCL, V.: *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*, s. 8–26, 112–153.

2 Např. KUTHAN, J.: *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách*, s. 295–314. BENEŠOVSKÁ, K.; JEČNÝ, H.; STEHLÍKOVÁ, D.; TRYML, M.: *Nové prameny k dějinám klášterního kostela cisterciáků na Zbraslavi*, s. 401–404. BENEŠOVSKÁ, K.: *Christoph Brachmann, Um 1300, Vorparlerische Architektur im Elsaß, in Lothringen und Südwestdeutschland*, s. 75–79, a tam uvedený výběr z cizí odborné literatury. Táž: *Královna Eliška Rejčka a klášter cisterciáček Aula Sanctae Mariae*, s. 495–496.

3 Srov. KUTZNER, M.: *Schlesische Sakralarchitektur aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts: Zwischen allgemeinem Stil und regionalem Modus*, s. 164–177.

4 KROUPA, P.: *Velhartická stavební huť ve středověku a její okruh*, s. 25–48. (Názor, že se jednalo o stavební huť hradu ve Velharticích, nelze v umělecko-historickém srovnávacím studiu doložit.)

Obr. 1. Racov (okr. Tachov), kostel sv. Martina. Západní vstupní portál. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. p., foto V. Uher, 1981)

svůj názor na šíření poklasické gotiky v jihozápadních Čechách,⁵ zapojil D. Líbal do jím nastíněné horšovskotýnské skupiny gotických staveb vesnických farních kostelů i kostel v Semněvicích a nepřímo – letmým poukazem na stejné řešení polygonálního presbyteria včetně kleneb – rovněž ve Starém Sedle a Prostiboři.⁶

Ke zkoumanému tématu přispěl nedávno K. Nováček.⁷ Ve svém široce založeném výzkumu podchytil nově úlohu benediktinského kláštera v Kladrubech jako významného uměleckého střediska v západních Čechách nejen v době románské, ale i gotické. Zabýval se středověkými kostely kladrubského okruhu a rozdělil je – v závislosti na poznatcích o soudobých poměrech geografických, sídelních, majetkoprávních a církevní správy, jakož i podle jím zčásti vypořádaných nebo jen nastíněných stavebně-konstrukčních, provozních, popřípadě i architektonických a dalších souvislostí mezi jednotlivými památkami – do tří skupin. V první z nich uvedl chrámové stavby s jistotou kladrubského původu, kromě jiných ve Starém Sedle, Meclově a ve Vícově (u Přeštic), a to s ohledem na skutečnost, že se dlouhodobě nacházely v přímé správě kláštera nebo v jeho vesnicích. Ty mu pak posloužily jako vodítko při hodnocení dochovaných pozůstatků středověkých staveb farních kostelů ve zbývajících dvou skupinách (Prostiboř, Racov a další), jejichž vznik vlivem kláštera nelze pevně opřít o historické zprávy, ale lze o něm hypoteticky uvažovat v dalším stavebně a uměleckohistorickém rozboru.

Tato studie se týká v první řadě vybraných chrámových staveb a jejich vrcholně gotické architektury v území, jež kdysi spadalo pod církevně-správní pravomoc horšovského arcijáhna. Jako první z nich uvedme kostel sv. Martina v Racově,⁸ vesnici vzdálené od Kladrub vzdušnou čarou necelých 14 km směrem na jihozápad. Jde o svatyni malých rozměrů. V rozsahu svého křížem sklenutého kvadratického chóru, obvodového zdíva obdélné lodi a podstatné části zdiva štítu západního průčelí a obou štítů, jimiž byla vymezena původní sedlová střecha nad chórem, jeví se jako jednotná, poměrně dobře dochovaná stavba z doby kolem roku 1310 nebo krátce poté. Její zdivo je lomové, zpevněné na nárožích žulovými kvádry. Gotické architektonické články vytesali kameníci rovněž ze žuly. Triumfální oblouk půlkruhového tvaru, provedený ze žulových klenáků na celou šířku chóru, znamená slohový nesoulad v důsledku přežívání výtvarného názoru a technických způsobů z románského období. Použití žuly pro kamenickou práci, dvoudílné okno ve štítu západního průčelí s kružbou, jež se skládá ze dvou hrotitých obloučků s vloženým trojčetným obloukem, osazených vedle sebe, a kružbového čtyřlístu v kruhovém rámu nad nimi, nezvykle velká tloušťka obvodového zdíva v přízemí 1,55–1,6 m, podlahová plocha chrámové lodi 6,8 × 11,9 m a její zpřístupnění portálem umístěným v ose západního průčelí, to vše vyvolává hypotézu o napojení gotické stavby kostela v Racově na jeden z kladrubských dílenských okruhů v době na přelomu 13. a 14. století. Existenci tohoto okruhu nasvědčuje po stavebně-architektonické stránce nejlépe skupina kostelů ve Starém Sedle a Prostiboři, což jsou vesnice raně středověkého původu nalézající se ve vzdálenosti pouze 3 a 6 km od Racova, a v Semněvicích na Horšovskotýnsku.⁹

Obr. 2. Racov, kostel sv. Martina. Západní vstupní portál, detail profilace ostění a pata portálu. (Foto J. Kaigl, 2007)

Zatímco ve Starém Sedle, Prostiboři i v Semněvicích zanikl vstupní portál v předpokládané poloze v ose západního průčelí středověkého kostela při barokní přestavbě, zahrnující prodloužení chrámové lodi směrem na západ, racovský portál neprošel žádnými podstatnými mladšími úpravami. Jeho zešíkmená ostění a lomený oblouk jsou členěny dvěma souběžně vedenými mělkými výžlabky, oddělenými navzájem malým pravouhlým zářezem. Přejechod do pravouhlého nároží v patě portálu umožňuje sklopená trojúhelníková plocha, v níž se nalézá drobný vryp, tvořící ukončující prvek pravouhlého zářezu v ostění nad ním (obr. 1, 2).

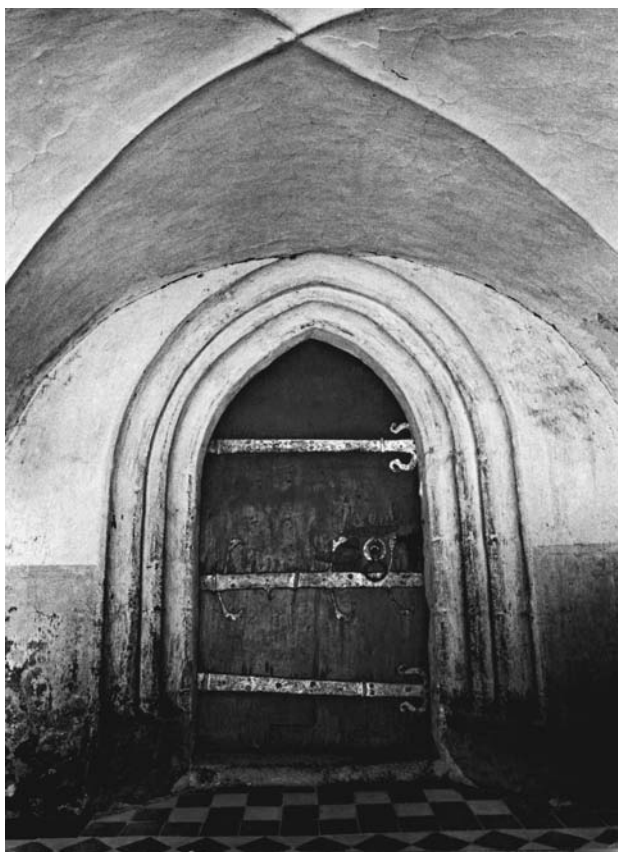
5 MENCL, V.: *Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách*, s. 146.

6 LÍBAL, D.: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, odpovídající hesla na s. 26, 84, 206, 249, 260, 262, 422–423, 536, 570. Týž: *Církevní architektura Plzeňska*, s. 255–256, a v katalogu památek tamtéž, s. 269, 278–279, 302, 307 a 309. Týž: *Domažlický okres ve středověku*, s. 17.

7 NOVÁČEK, K. et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421*, s. 143–183 a d.

8 K jeho starším stavebním dějinám a architektuře blíže viz KAIGL, J.: *K vesnickým kostelům s kvadratickým chórem postaveným v horšovském arcijáhnenství ve středověku*, s. 182–185, kde je publikován půdorys stavby racovské svatyně podle původního zaměření a její základní stavebně-historický rozbor, provedené autorem.

9 KAIGL, J.: *Skupina kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboři v dosahu vlivu kladrubského kláštera na přelomu 13. a 14. století*, s. 419–428.

Obr. 3. Meclov (okr. Domažlice), kostel sv. Michaela Archanděla. Západní vstupní portál. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. p., foto V. Uher, 1981)

Obr. 4. Meclov, kostel sv. Michaela Archanděla. Západní vstupní portál, detail profilace ostění a pata portálu. (Foto J. Kaigl, 2007)

Portál, jímž se vstupuje do rozlehlé obdélné lodi kostela sv. Michaela Archanděla v Meclově (obr. 3), je umístěn obdobně v ose západního průčelí chrámové stavby přibližně z první poloviny 14. století. Typologicky odpovídá právě popsanému racovskému příkladu, ale v podrobnostech kamenické práce se od něj poněkud liší. Rovina, jíž je portálové ostění šikmo rozevřeno do šířky, tvoří totiž současně hladkou trnož portálu a po stranách obou výžlabků a v jejich styku s výrazným pravouhlým zářezem uprostřed mezi nimi se pohledově projevuje celkem čtyřmi úzkými stezkami (obr. 4). V důsledku toho a při mnohem větších rozměrech jednotlivých článků působí dílo robustněji, v celkových proporcích méně vzorně, ale monumentálně. Zdá se, že v Meclově ve srovnání s Racovem, přestože v obou případech vznikl portál ze žuly, našel své uplatnění kameník, jenž měl menší schopnost vyjádřit požadovaný tvar jemně a s náležitou přesností.

Západní portál a dochované, opět žulové prvky gotické architektury presbyteria kostela v Meclově (obr. 5), jež nemá opěráky a je sklenuto křížovou žebrovou klenbou a žebrovou klenbou paprscitou v trojbokém závěru, vycházejí z tvarosloví téhož stupně slohového vývoje. Lomený triumfální oblouk a nároží svíslého zdiva pod ním, nasazeného na sokl, jsou opatřeny na nárožích směrem do presbyteria a do prostoru lodi výrazným výžlabkem. Výběhy triumfálního oblouku včetně výžlabků přetínala jednoduchá římsa (ta na jižní straně již neexistuje). Kamenný rám tří oken v presbyteriu, projmutý pro pohled

zevnitř výžlabkem a ukončený půlkruhově, zatímco lomený okenní záklenek odpovídá hrotitému tvaru čelního klenebního oblouku nad ním, je původní a nese stopy po vylámání kružeb. Klenební žebra mají průřez otupeného, oboustranně výžlabeného klínu. Bližší pozornost zasluhují jejich výběhy na rozhraní křížové a paprscité klenby. Jsou charakteristicky upraveny jako tři samostatné pruty umístěné těsně vedle sebe a navazující vespod na stěnu bez konzoly, pouze prostřednictvím jednoduše zešikmených patek (obr. 6). Takto prosté, ale osobitě pojednání klenebních výběhů na způsob potrojné srostlice, kde se výžlabky střídají s předstupujícími plochými stezkami (čely žebor) a ostrými zářezy ve styku sousedních žebor, lze považovat za architektonický projev a znak podobného významu, jaký má pro pochopení širších souvislostí stavby gotické svatyně v Meclově její západní vstupní portál.

Sakristie meclovského kostela, nalézající se na severní straně presbyteria, přístupná z něj lehce zalomeným portálem s jednoduše okoseným ostěním a sklenutá existující bezžebornou křížovou klenbou snad až v 18. století, tvoří přízemí mohutné hranolové věže středověkého původu. Zatímco poslední, tedy páté patro věže je barokní nástavbou z roku 1725,¹⁰ čtvrté patro, jehož obvodové zdi provedené z lomového kamene pomáhá vynášet na všech

10 LIEBSCHER, K.: *Der politische Amtsbezirk Bischofteinitz*, s. 399.

Obr. 5. Meclov, kostel sv. Michaela Archanděla. Pohled do kleneb v presbyteriu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. p., foto V. Uher, 1981)

čtyřech světových stranách vysoký lomený (slepý) klenební pas, patřilo kdysi ke gotické zvonici.¹¹

Názor D. Líbala, že gotické kostely v Meclově a Blížejově (obr. 7) postavila stejná stavební skupina, má své opodstatnění. V hodnoticím srovnávacím rozboru, který D. Líbal neprovedl, pokusme se tento názor rozvinout a upřesnit. Předně je třeba si uvědomit, že předmětem srovnání u obou uvedených a všech dalších památek v bývalém horšovském arcijáhensství, sledovaných v tomto příspěvku, může sotva být obdobně použitá, ale jinak běžná technika svíslého a klenutého zdiva z lomového kamene. Pouze podpůrně působí skutečnost, že presbyterium v Meclově i Blížejově je oproti obdélné lodi mírně půdorysně pootočeno směrem na severovýchod, trojboce uzavřeno, sklenuto dvěma žebrovými klenbami – křížovou klenbou a klenbou paprscitou – a že nemá opěráky. Rozdíly v půdorysných rozměrech zejména lodi (loď blížejovského kostela má podlahovou plochu 9 × 10,5 m, v Meclově je to 10 × 13,9 m) a ve stavebním programu souvisely zřejmě s různými potřebami a finančními možnostmi farností. Hranolová věž kostela v Blížejově, jejíž přízemí sloužilo jako vstupní předsíň, byla přistavěna k jižnímu omítanému průčelí chrámové lodi dodatečně, asi až v období renesance, a barokně upravena v době kolem roku 1760.¹² Sakristie (kaple) a oratoř v patře nad ní vznikly jako mladší přístavek přisazený na spáru k omítanému severnímu průčelí presbyteria. Není však zřejmé, kdy se tak stalo. Nápis v nadpraží zdobného renesančního

portálu, jenž provozně spojuje navzájem presbyterium a sakristii, sice dokládá založení zdejší kaple v roce 1556, ale tím není vyloučena možnost, že nová fundace se tehdy týkala úprav starší, ještě středověké sakristie.¹³

11 Tvrzení LÍBALA, D., *Církevní architektura Plzeňska*, s. 307, že věž kostela v Meclově pochází z 2. poloviny 14. století, lze ověřit, popřípadě vyvrátit teprve v podrobném stavebním průzkumu památky. KYNCL, T.: *Meclov, kostel sv. Archanděla Michaela* [online].

12 V roce 1760 bylo skáceno dřevo na stavbu krovu stanové střechy věže. KYNCL, T.: *Blížejov, kostel sv. Martina* [online]. Podle zprávy z roku 1700 byla tehdy v Blížejově chrámová věž (asi jen její zvonicepatro) ze dřeva. NOVOSADOVÁ, O.; LÍBAL, D.; HEROUTOVÁ, M.: *Blížejov, okres Domažlice, Kostel sv. Martina, stavebně historický průzkum*, s. 1–2.

13 V roce 2006 byl obnažen vnější líc svíslého zdiva sakristie a oratoře, jednotně provedený z lomového kamene, pouze s dílčími cihelnými vysprávkami a s cihelnou zazdívkou staršího, segmentově ukončeného okna, jež osvětlovalo sakristii na severní straně dříve, než se přistoupilo k jejímu sklenutí dnešními dvěma křížovými bezžebrovými klenbami. Pokud založení kaple v roce 1556 znamenalo stavební úpravy středověké sakristie, pak tehdy existovalo s velkou pravděpodobností již i patro (komora?) nad sakristií, popřípadě se jednalo o sakristii výrazně vyšší, než je tomu dnes. Gotický kamenný portálek s okoseným ostěním, jímž se nyní vchází v patře do oratoře na její východní straně, je osazen druhotně (přenesen ze vstupu z presbyteria do sakristie v době před rokem 1556?).

V presbyteriu kostela v Blížejově, jež se otevírá do plochostropé chrámové lodi lomeným triumfálním obloukem, opatřeným jen prostou římsou a hladkým soklem v přízemí (obr. 8), je patrný rozdíl v kamenické práci pro klenby. Zatímco klenební žebra mají tvar otupeného, oboustranně mělce vyžlabeného klínu, v jejich výběžích se uplatňuje otupený klín bez výžlabků. Pro jednoduché vysvětlení tohoto rozdílu sestrojením kleneb jinou skupinou řemeslníků s velkým časovým odstupem od dokončení obvodových zdí presbyteria, po jeho zastřešení a zprovoznění, scházejí důkazy. Je možné, že jde o projev jiné výtvarné úrovně díla třeba v důsledku použití kusů žebel dovezených do Blížejova z místa (stavebního střediska), kde byly lepší podmínky pro rozmanitou kamenickou výrobu v předstihu a ve velkém počtu hospodárným způsobem. Klenby presbyteria kostela v Blížejově mají mírně stoupající vrcholnice a zhruba půlkruhový nebo oválný oblouk v diagonálních křížové sklenutého pole. Tím připomínají klenby v meclovském presbyteriu a naopak liší se od vývojově starších kleneb s výrazně zdviženými vrcholy v presbyteriu kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a v Prostiboři. Nositelem vztahu příbuznosti mezi gotickými klenbami v Meclově a Blížejově jsou na první pohled výběhy jejich žebel na rozhraní křížové a paprscité klenby: ty v Blížejově rovněž tvoří potrojnou sestavu prutů umístěných těsně vedle sebe a vyrůstajících vespod ze stěny bez konzoly pouze prostřednictvím jednoduše zesílených patek (obr. 9).

V blížejovském presbyteriu tvarově souzní elipsovité čelní klenební oblouky s půlkruhovým záklenkem jediného původního okna, dochovaného v ose závěru. Je dvoudílné, s pozůstatky kružeb, pro které byl příznačný obrazec s trojicí sférických trojúhelníků, členěných uvnitř trojlístkem a umístěných za sebou a dostředně v kruhovém rámu. Tento typ kružby je zastoupen na území bývalého horšovského arcijáhenství několika dalšími příklady, jež pocházejí přibližně z poloviny nebo až z padesátých, popřípadě šedesátých let 14. století (Úboč, Bukovec, Třebnice, Stanětice).¹⁴

Gotický portál, jenž míří v jižní předsíni (kapli) do lodi kostela v Blížejově (obr. 10) a jenž byl od sklonku sedmdesátých let 20. století až do roku 2011 zakryt z velké části novodobými zednickými úpravami, není na svém původním místě. Na první pohled je vidět, že mohutné žulové stojky portálu, opatřené vysokým, půdorysně dvakrát zalomeným hladkým soklem a členěné v šikmé ploše dvěma širokými výžlabky, pravoúhlým zářezem mezi nimi a čtyřmi dělicími stezkami (obr. 11), jsou druhotně sesazeny. Východní stojka se odklání ve dvou směrech od svislice. Lomený oblouk je poškozen a byl kdysi předělán; z jeho profilace, navazující na svislá ostění neorganicky a pouze nápodobou tvarů při hrubší kamenické práci z pískovce, dochovalo se torzo ve vrcholu na způsob dvou výžlabků různé šířky, jež jsou lemovány a odděleny navzájem stezkou. Na archivní fotografii z roku 1972 lze kromě toho vidět, že do oblouku kdysi zasahovala na straně směrem do chrámové lodi kamenná deska (s prasklinami), tvořící rovný překlad nižšího pravoúhlého – dodatečně upraveného průchodu.¹⁵ Možností, odkud byl portál přenesen, není mnoho. Podle výsledků nedávno autorem provedeného povrchového průzkumu vnějšího, na hrubý kámen

Obr. 6. Meclov, kostel sv. Michaela Archanděla. Potrojný výběh klenebních žebel na severní stěně presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2007)

odhaleného vnějšího líce obvodových zdí lodi kostela během jeho památkové obnovy připadá v úvahu asi pouze západní průčelí, kde se nalézá dnešní hlavní vstup do svatyně, pojednaný v prostém pozdním baroku. Uvedený gotický portál v Blížejově se kdysi nápadně podobal svým typem západnímu portálu meclovského kostela.¹⁶

14 KAIGL, J.: *K architektuře a datování některých vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství ve 14. století*, s. 199–206, 288–299.

15 NOVOSADOVÁ, O.; LÍBAL, D.; HEROUTOVÁ, M., c. d., s. 12. Při znalosti dnešního stavu, snímku z roku 1972, který tvoří součást právě cit. práce, a zaměření stavby kostela v měřítku 1:50 opět z roku 1972 (WOLETZ, J.: *Blížejov, Kostel sv. Martina*, půdorys), je zřejmé, že vodorovné nadpraží, dříve než bylo odstraněno, spočívalo na gotických stojkách hranolového tvaru s výžlabkem směrem do chrámové lodi. Obě tyto stojky se dochovaly, zčásti jsou dosud zakryty novodobou přízdívkou.

16 MUK, J.: *Blížejov, kostel sv. Martina*, se portálem blíže nezabýval, ale byl toho názoru, že jde o architektonický projev vrcholně nebo až pozdně gotický, mladší, než jsou klenby v presbyteriu. Jejich vznik odhadl v době po polovině 14. století. Pokud jde o potrojný výběh klenebních žebel v presbyteriu kostela v Blížejově, spatřoval pro ně J. Muk analogii v potrojných ostruhových klenebních konzolách v sakristii klášterního kostela augustiniánů v Litomyšli v době kolem roku 1360 (MENCL, V.: *Česká architektura doby lucemburské*, s. 76, 80 a 87).

Kostel sv. Martina v Blížejově, vesnici podchycené historickými zprávami poprvé až v roce 1324, spadl v druhé polovině 14. a na počátku 15. století pod patronát příslušníků drobné venkovské šlechty v místě nebo z nejbližšího okolí.¹⁷ Naproti tomu Meclov patřil od roku 1115 zřejmě nepřetržitě až do roku 1373 klášteru v Kladrubech. Jemu byla také inkorporována někdy na počátku druhé poloviny 14. století meclovská fara.¹⁸

Vyкроčme nyní z horšovského arcijáhensství na území někdejšího přeštického újezdu, jenž přešel do vlastnictví kláštera v Kladrubech koupí v období let 1238–1245.¹⁹ Mezi vesnicemi v tomto újezdu byl Vícov s farou, obsažovanou kladrubskými řeholníky.²⁰ Kostel ve Vícově má západní věž románského původu, obdélnou plochostropou loď a gotické presbyterium bez opěráků, sklenuté křížovou klenbou a paprscitou klenbou v trojbokém závěru, vybudované podle D. Líbala v první čtvrtině 14. století.²¹ Lomený triumfální oblouk a nároží svíslého zdíva pod ním jsou členěny pro pohled z lodí i presbyteria výžlabkem, v patě oblouku se nalézá tvarovaná římsa. Příznačný je způsob, jakým klenební žebra o průřezu otupeného, oboustranně vyžlabeného klínu vybíhají ze stěn presbyteria na rozhraní mezi křížovou a paprscitou klenbou: stejně jako v Meclově a Blížejově se kameník obešel i zde bez konzol a výběhy pojednal jako tři pruty vedle

sebe v plynulém prodloužení žebí, ukončené vespod zeshikmenými patkami (obr. 12). Stavebním podnikatelem u středověkých vesnických farních kostelů ve vlastní správě a na svém pozemkovém majetku ve Vícově a Meclově, což jsou lokality ve dvou různých částech západních Čech, byli bezpochyby benediktní z Kladrub. Vzhledem k tomu lze právě uvedenou blízkou příbuznost výběhů žebí klenby hypoteticky považovat spíše za známku přibližně soudobé kamenické práce s možností jejího šíření v jedné stavební skupině (hutí) nebo v dosahu vlivu jednoho uměleckého střediska vyššího řádu, tedy v tomto případě kladrubského kláštera, než za výraz pouhé shody v architektuře, při které mezi jednotlivými příklady žádný vztah přímé ani obdobně zprostředkované umělecké

17 LANG, F.: *Kostel v Blížejově*, s. 66.

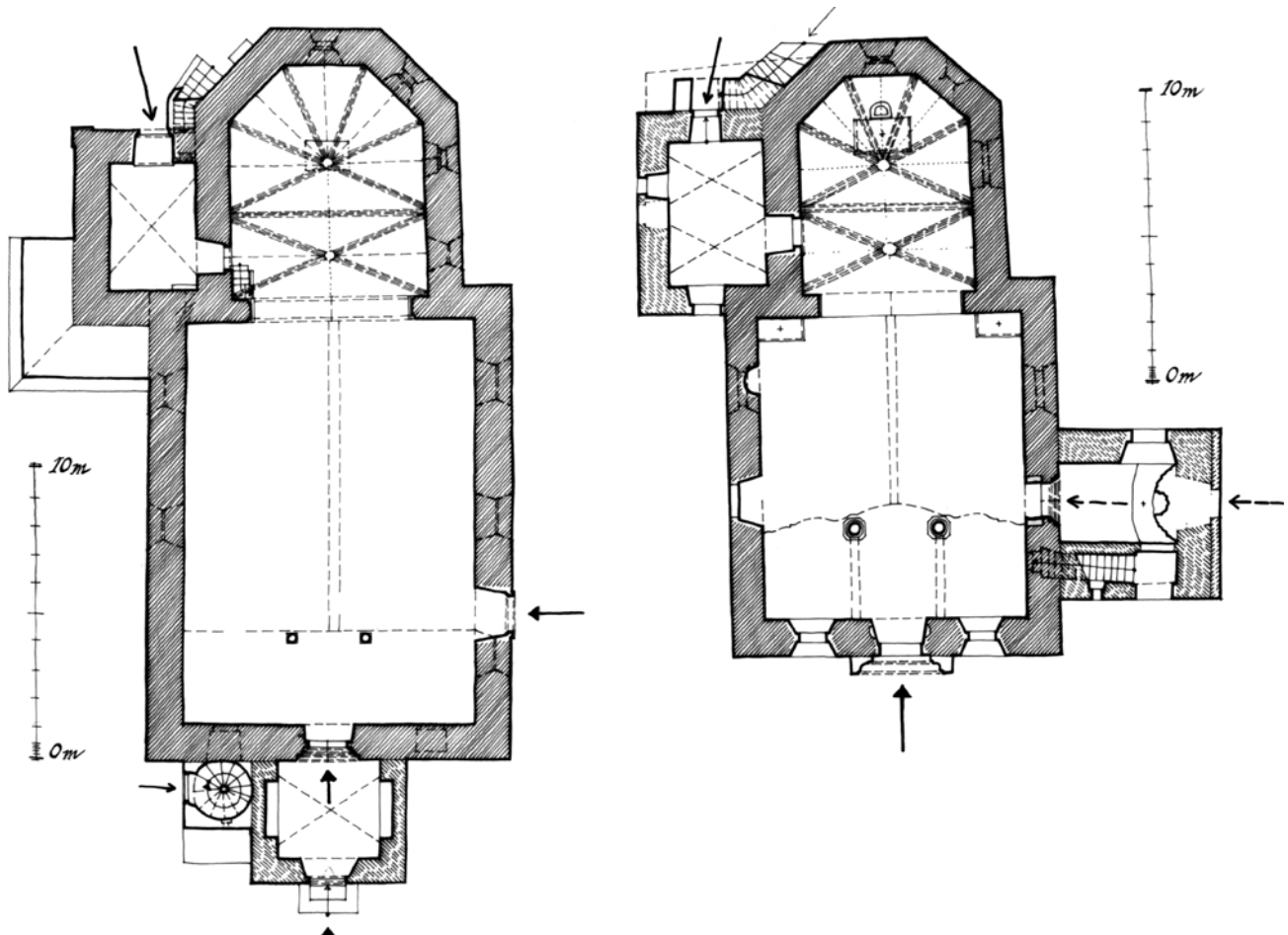
18 KUBŮ, E.: *Pozemková držba kláštera kladrubského v době předhusitské (do r. 1420)*, s. 205–230. KREMER, V. V.: *Klášter kladrubský v době svého největšího rozkvětu*, s. 3.

19 DUŠKOVÁ, S.: *Studie k českému diplomati, Listiny kladrubské*, s. 294–296.

20 NOVÁČEK, K. et al., c. d., s. 162, nepochybuje o tom, že vícovská fara byla kladrubskému klášteru inkorporována.

21 LÍBAL, D.: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, s. 419.

Obr. 7. Půdorys kostela sv. Michaela Archanděla v Meclově (vlevo) a kostela sv. Martina v Blížejově (oba okr. Domažlice). Plnou šrafovou je vyznačeno zdivo gotické stavební etapy ze 14. století. (Zaměření oměrným způsobem, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl)

Obr. 8. Blížejov, kostel sv. Martina. Pohled do presbyteria. (Fotoarchív Národního památkového ústavu, ú. p., foto E. Poche, b. r., asi 20.–30. léta 20. století)

Obr. 9. Blížejov, kostel sv. Martina. Pohled do severozápadní části kleneb v presbyteriu s potrojným výběhem klenebních žebér na rozhraní křížové klenby a klenby paprčité. (Foto R. Kodera, 2011)

závislosti neexistuje. Takové hodnocení, i když jen v poloze domněnky, nabízí se pak i pro gotickou stavbu kostela v Blížejově, když patří tak jako Meclov do oblasti Horšovskotýnska.

Pro výše zmíněný názor D. Líbala, že kostel v Meclově a Blížejově, dále v Miřkově, Křakově i Semněvicích vybudovala stavební huť se svým střediskem asi v biskupském Horšovském Týně, není jiná opora než ve výlučně geografických souvislostech. Ty však samy o sobě obvykle nemají určující význam pro odhad stavebního a uměleckého původu památky ve vazbě na dobová ohniska architektonického dění, jakými byly v první polovině 14. století zejména bohaté kláštery a královská města.

D. Líbal upozornil na skutečnost, že loď kostelů v Miřkově a Křakově (obr. 13) vznikla dodatečným prodloužením starší středověké chrámové lodi směrem na západ. Podle jeho názoru došlo k tomu současně s osazením gotického vstupního portálu v ose západního průčelí prodloužené lodi v druhé polovině 14. století. Výsledky přímého průzkumu obou památek však směřují k jinému hodnocení. Západní část lodi kostela v Miřkově, vyznačující se obvodovými zdmi tloušťky 70 cm provedenými z cihel (pouze spodní část zdiva je z lomového kamene) a valenou klenbou bedněnou do dřevěných skruží, byla postavena podle místního podání teprve v roce 1936 nebo

1937. Zdobný štít s volutami, pilastry a kordónovými římsami, vysoké pilastry na nárožích, dvě symetricky proti sobě umístěná lomená okna, osvětlující hudební kruchtu uvnitř lodi, jakož i portál zkoumaného typu v přízemí (obr. 14) tvoří tedy součást novodobé barokně-gotické úpravy západního průčelí. Ze středověké lodi o podlahové ploše 8,5 × asi 9,7 m dochovala se zeď s lomeným, oboustranně okoseným triumfálním obloukem, podélné zdi a dále obě západní nároží. Torza západní obvodové zdi lodi včetně pozůstatků starých omítek jsou vidět v půdním prostoru (obr. 15).²² Běžné svislé zdivo bylo lomové, tloušťky 1,15 m, zpevněné na nárožích většími

22 Nad rubem valené klenby s trojúhelníkovými výsečemi, vyzděné z cihel ve starší – kratší lodi kostela v Miřkově nejspíš při jeho barokizaci v období let 1718–1719 (HUBERT, J.; HOFMANN, G.; KOVÁŘ, J.: *Umělecké památky II*, s. 262), jsou dosud patrné na severní obvodové stěně pozůstatky gotických nástěnných maleb s figurálními výjevy, přetáté výběhem klenebního pasu, jenž odděluje od sebe navzájem východní a střední pole zděné barokní klenby. Další pořadí těchto maleb bylo objeveno na stěně poblíž uvedeného pasu uvnitř lodi. Chrámová loď měla ve středověku plochý strop nebo byla opatřena průhledem do krovu (zděný dělicí střešní štít nad triumfálním obloukem je na své západní straně omítnut).

Obr. 10. Blížešov, kostel sv. Martina. Portál v jižní kapli (kdysi vstupní předsíni) do chrámové lodi. (Foto J. Kaigl, 2012)

Obr. 11. Blížešov, kostel sv. Martina. Portál v jižní kapli do chrámové lodi – část profilovaného ostění, soklu a oblouku. (Foto J. Kaigl, 2012)

kameny a místy i kvádry. Loď byla osvětlena na jižní straně přinejmenším dvěma gotickými okny. V jejich rozdílnosti se může odrážet existence dvou různých gotických stavebních etap kostela. Menší okno (v původní poloze?, o světlé šířce kdysi jen 16 cm), zhotovené z přesně opracovaného kamene, zčásti zazděné, ale pohledově příznivé při obnově vnějšího pláště památky v roce 1992, navrhuje zdání o původu díla v 13. století.²³

Mířkov se vyskytuje mezi predikáty rané pozemkové šlechty v západních Čechách v období let 1158–1173.²⁴ Okolnosti ani doba zřízení zdejší fary nejsou známy, ale nelze vyloučit, že Mířkov byl již v 14. století starobylým posvátným místem se svatyní (sv. Víta jako dnes?), jejíž počátky sahaly do předchozího století nebo ještě do doby pozdně románské. Patronát k ní vykonávali v druhé polovině 14. a na počátku 15. století buď v plném rozsahu, nebo alespoň zčásti příslušníci vladyckého rodu z Mířkova.²⁵ Pokud kostel v Mířkově založili, což je velmi pravděpodobné, drželi tento patronát právem zakladatele odjakživa.

Patronátní právo ke kostelu v Křakově je historicky doloženo v druhé polovině 14. století a v době předhusitské ve prospěch pražských arcibiskupů.²⁶ Předpokládá se s velkou jistotou, že vesnice tehdy tvořila součást jejich pozemkového majetku na Horšovskotýnsku.²⁷ Místní

fara patřila podle výše papežských desátků odváděných v druhé polovině 14. století mezi nejméně výnosná farní beneficia v horšovském arcijáhenství.²⁸ Křakov leží v sousedství Mířkova ve vzdálenosti jen 2 km a obě tyto vesnice jsou velmi dobře navzájem dostupné. Je nasnadě domněnka, že křakovská fara vznikla oddělením ze starší a bohatší farnosti v Mířkově a že pražský biskup zde využil své pravomoci zřídit novou faru s ohledem spíše na vlastní zájem než na potřeby obyvatelstva a církevní správy.

23 Okolnosti nálezu obou gotických oken (větší okno umístěné poblíž jihovýchodního nároží lodi mělo ostění provedené z lomového kamene, rozevřené do šířky 105 cm), techniku svislého zdíva při plošném odstranění vnějších omítek stavby v roce 1993, jakož i polohu torz západní obvodové zdi středověké lodi v půdním prostoru zachycuje soubor fotografií (např. ev. č. 219530, 228479, 228476) ve fotoarchivu Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni.

24 CDB, I, s. 237, č. 268.

25 LC, II, s. 69. LC, VII, s. 46 a 57.

26 HLEDÍKOVÁ, Z.: *Ke studiu a možnosti využití patronátních práv v předhusitských Čechách*, s. 50.

27 BOHÁČ, Z.: *Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské*, s. 174 a mapa č. 17.

28 RDP, s. 89–90.

Obr. 12. Vícov (u Přeštic, okr. Plzeň-jih), kostel sv. Ambrože. Pstrojný výběh klenebních žebér na severní stěně presbyteria. (Foto R. Koder, 2011)

Loď kostela sv. Václava v Křakově prošla barokizací v roce 1722, ale její západní část, kde se nalézá hudební kruchta, je mladší přístavbou z druhé poloviny 19. století.²⁹ Obě dochovaná, kvádry vyztužená západní nároží středověké lodi, jež měla půdorys uvnitř 6,9 × asi 8,8 m a tloušťku obvodového zdiva provedeného z lomového kamene 1,2–1,3 m, byla odhalena při památkové obnově kostela v roce 1990. Jak se západního průčelí kostela se dvěma lomenými okny umístěnými symetricky vedle sebe, hladkým štítem sedlové střechy a gotickým portálem v přízemí uprostřed (obr. 16) dotkly gotizující úpravy stavby v roce 1934, popřípadě již v roce 1912, přesně nevíme.

Z průzkumu podélných průčelí lodi kostela v Křakově v roce 1990, jež byla tehdy obnažena z větší části až na hrubé lomové zdivo, vyplývá, že hlavní vstup do středověké svatyně se nalézal v jejím západním průčelí. V Miřkově tomu mohlo být obdobně, ale tvrdit to s jistotou není možné.³⁰ V této souvislosti se navíc vtírá pochybnost o stáří a uměleckém původu kamenické práce, a to na obou uváděných portálech ve stejné míře. Pro jejich provedení byla shodně použita žula. Lomený oblouk v nadpraží je vytvářen tak jako západní portál kostela v Meclově, navíc při téměř stejných proporcích a rozměrech jednotlivých článků: po stranách výžlabků a v jejich styku s výrazným pravouhlejším zářezem uprostřed mezi nimi se uplatňují

celkem čtyři úzké stezky. Svislá portálová ostění jsou však upravena ve srovnání s Meclovem, Racovem a Blížejovem docela jinak. Vyznačují se tím, že mají mezi patou oblouku a pravouhlejším nárožím v patě portálu vysoký přechodový úsek, pojednaný shora dolů pomocí dvou svislých úseků, konkávně projmuté plochy vložené mezi ně a dále s odsazením nebo bez něj prostřednictvím sklopené trojúhelníkové plochy. Vysoké plasticity stojek portálu bylo tak dosaženo způsobem, jenž je sice výtvarně spřízněn s členěním oblouku, má své srovnání v tvarosloví gotické architektury na Starém Městě pražském v 14. století (například dům čp. 510/1 v Havelské ulici, pilíře vynášející trojčetnou arkádu podloubí), ale při pohledu na dílo jako celek přesto působí poněkud cizorodě, jako by odkazoval na proporce ukončujících prvků tesaných z kamene v secesní a novodobé historizující architektuře. Nelze vyloučit, že se jednalo v Miřkově i Křakově (?) o výkon jednoho kameníka teprve v třicátých letech 20. století, jenž opravoval a sesazoval dříve rozebraný původní gotický portál na jeho novém místě. Přeneseny a znovu použity, popřípadě přesně podle středověkého vzoru nově zhotoveny by jím byly pouze kusy nadpraží, zatímco staré stojky portálu (poškozené?) by tento kameník nahradil vlastním výtvořem při jejich volnější nápodobě.

Presbyterium kostelů v Miřkově (obr. 17) a Křakově (obr. 18), opatřené na severní straně snad od počátku sakristií pravouhlejším půdorysu, nemá opěráky. Dochované gotické architektonické články byly vytesány z žuly. Oltářní prostor je sklenut křížovou klenbou a paprscitě v trojbokém závěru. Klenby jsou žebrové, vesměs s hrotitými čelními oblouky a mírně stoupajícími vrcholnicemi. Klenební žebra v Miřkově o průřezu otupeného klínu bez postranních výžlabků vybíhají ze stěn na rozhraní křížové a paprscité klenby jako tři pruty vedle sebe, ale na rozdíl od klenebních výběhů stejného typu v Meclově, Vícově a Blížejově nejsou vespod ukončeny třemi samostatnými zešíkamenými patkami, ale podchyceny (spojeny navzájem) římsou.

Jiné řešení se uplatňuje v Křakově, kde výběhy všech klenebních žebér, upravených do průřezu otupeného, oboustranně a výrazně vyžlabeného klínu, spočívají na konzolách. Původní tvar konzol na rozhraní křížové

29 HUBERT, J.; HOFMANN, G.; KOVÁŘ, J., c. d., s. 262. JUNG, J.: *Orts-Chronik vom Heimatort Kschakau bei den „Sieben Bergen“*, s. 15, 108. – Novodobé prodloužení lodi kostela v Křakově západním směrem je dobře patrné v půdním prostoru podle odlišného způsobu tesařské konstrukce valené klenby s trojúhelníkovými výsečemi, jež je provedena ve starší i mladší části z prken.

30 Nelze vyloučit, že spára, která je vidět v patě jižní stěny uvnitř lodi vedle přízedního pilíře, jímž byla zesílena obvodová zeď, aby lépe odolávala tlaku dělicího klenebního pasu mezi středním a západním polem zděné barokní klenby, indikuje polohu jiného starého – bočního vstupu. Překážel a vzal by sice za své při barokizaci kostela, ale současně byl by posunut po jižním průčelí chrámové lodi o necelé 2 m východním směrem a tam proveden nově jako prostý pravouhlej vstup s kamenným rámem, který byl teprve nedávno zazděn. – Odkud přesně se vzal dlouhý kamenný kus oblouku (portálu nebo okna), jenž je osazen ve spodní části západního úseku severní obvodové zdi lodi, nevíme.

a paprscité klenby je nejasný; jejich dnešní, jakoby vejčitou hladkou úpravu považoval D. Líbal za pouhý pozůstatek gotických masek.³¹ Jehlancové klenební konzoly po stranách lomeného triumfálního oblouku a v polygonálním závěru neprošly žádnými mladšími zásahy. Zdobností mezi nimi vyniká jehlancová konzola, jejíž hladký plášť je nahoře projmut a obtočen třemi výžlabky a římsami. Vzdáleně připomíná klenební, rovněž žulovou konzolu umístěnou například v jižním koutu závěru sakristie – jižní kaple kostela ve Starém Sedle, která byla vybudována současně s jeho presbyteriem a chrámovou lodí nejspíš v době kolem roku 1300 v dosahu působení uměleckého vlivu kladrubského kláštera. Otázka, zda se v Křakově a v sakristii ve Starém Sedle pracovalo na klenbách krátce po provedení svíslého zdiva anebo až později, s větším časovým odstupem jako na samostatné zakázce, zůstává zatím nezodpovězena.

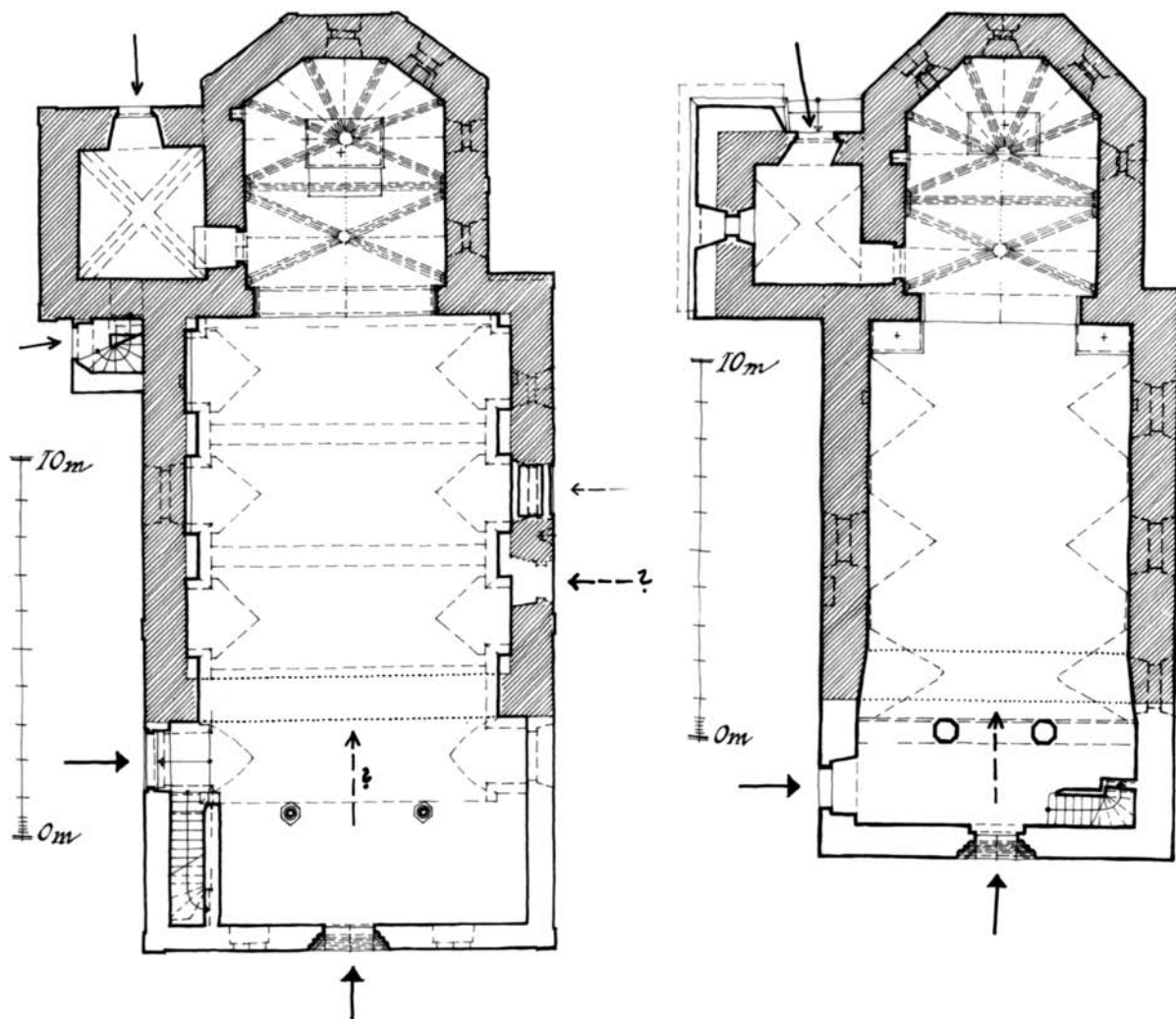
Stavební dějiny kostela Zvěstování Panny Marie, jinak *U Svatých*, na Dolejším předměstí v Domažlicích

(obr. 19), jenž společně se sousední svatojakubskou svatyní předrománského původu (prodána v roce 1788 a zbořena) patřil ve vrcholném středověku k farnosti s názvem *Swatost ante Tust (S. Marie in suburbio Tustensi)*,³² nejsou

31 LÍBAL, D., cit. 21, s. 205.

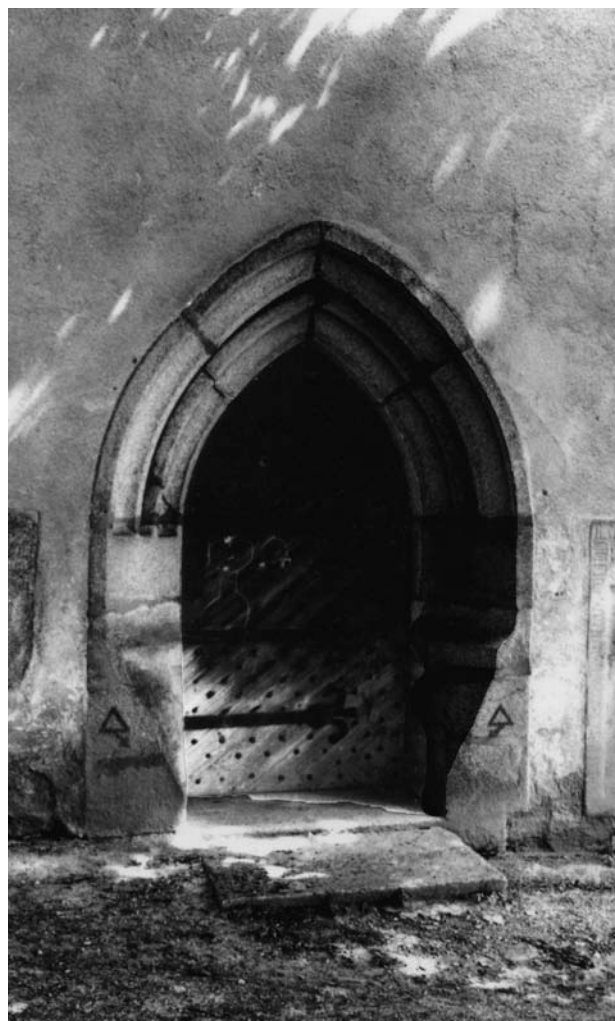
32 Patronát nad kostelem sv. Jakuba Apoštola v Domažlicích je historicky doložen v roce 1265 ve prospěch ostrovského kláštera benediktinů, jenž počátky svého nároku na tuto svatyni odvozoval od knížecího daru v 2. třetině 11. století. Na konci 14. století a v době předhusitské, často ve stejném roce nebo dokonce současně s ostrovským opatem, měl zde patronát král Václav IV. Patronem mariánského kostela „před Domažlicemi“ byl ostrovský klášter prokazatelně v roce 1376. MUŽÍK, P.: *Historický a správní vývoj města Domažlic do počátku husitské revoluce*, s. 167, 178. Pozůstatky svatojakubského kostela v lokalitě *U Svatých* v Domažlicích, zjištěné archeologicky, uvádějí BŘICHÁČEK, P.; METLIČKA, M.: *Domažlická sídelní aglomerace v raném středověku*, s. 264–265, 275.

Obr. 13. Půdorys kostela sv. Víta v Miřkově (vlevo) a kostela sv. Václava v Křakově (oba okr. Domažlice). Plnou šrafovou je vyznačeno zdivo gotické stavební etapy ze 14. století. Zaniklá západní obvodová zeď středověké chrámové lodi je zakreslena tučnou tečkovanou čarou, šipka s čárkovanou čarou zde označuje předpokládanou nebo domnělou (Miřkov) původní polohu gotického portálu. (Zaměření oměrným způsobem, stavebně-historický rozbor a kresba J. Kaigl)

zatím v odborné literatuře uspokojivě vysvětleny a roztrženy. Na své bližší vyhodnocení dosud tak čekají i stavební a restaurátorské práce, prováděné při obnově památky na sklonku 19. a v počátku 20. století.³³ D. Líbal se domníval, že presbyterium, věž a severní obvodová zeď chrámové lodi pocházejí z doby kolem roku 1340, že loď byla zřejmě dodatečně rozšířena jižním směrem někdy v třetí čtvrtině 14. století, a to při snaze sklenout ji na střední podporu složitějším systémem trojpraprsků, a že současně s tím vznikla i sakristie, umístěná v koutu mezi lodí a presbyteriem na jeho jižní straně.³⁴ Tento názor, i když by mu na první pohled odpovídalo vysunutí lodi o světlé šířce 12,4 m z podélné osy orientované stavby kostela právě na jižní, tedy opačnou stranu, než kde stál kostel sv. Jakuba Apoštola, vyvolává několik pochybností. Předně hranolová věž, jež přiléhá k presbyteriu ze severu, představuje mladší součást gotické svatyně, jak lze soudit podle úseků soklu na průčelí presbyteria a lodi, probíhajícího rovněž přízemím ve věži. Architektonické články užitě na stavbě presbyteria (zejména dvoudílná lomená okna s kružbou trojího druhu – kruh a do něj vepsaný buď šestilist, nebo obrazec složený ze tří sférických trojúhelníků, osazených dostředně a za sebou a členěných uvnitř trojlístkem, trojlíst s charakteristicky protáhlými hrotitými laloky, jenž je vsazen do ostře lomeného obloučku-lancety, zatímco dole jakoby nasedá na trojlístý oblouček; klenební žebra o průřezu otupeného klínu s výžlabkem a okosením po stranách; válcové klenební přípory, vysoké přibližně jeden metr, opatřené hlavicí a konzolou s výrazně tvarovanými římsami) povšechně mohou sice nasvědčovat dílu z doby kolem roku 1340, ale je-li tomu tak, zrcadlí se v nich práce gotického mistra, jenž byl schopen řídit se v místních podmínkách slohově pokročilými uměleckými podněty. Pokud by severní zeď lodi měla být současná s presbyteriem, pak by zde v závislosti na úzkých lomených oknech bez kružeb, jimiž je tato zeď opatřena, přicházela do úvahy domněnka o vědomém uplatnění historismu při návratu po časové ose v dějinách domácí architektury až o jedno století zpět, snad s ohledem na protilehlou svatojakubskou svatyni, bezpochyby požívající již v 14. století velké úcty pro své mimořádné stáří. Nelze však vyloučit ani jiné příčiny uvedeného slohového nesouladu, jako je třeba přizpůsobení velikosti a typu oken funkci vnitřního prostoru při odlišných povětrnostních podmínkách na severní straně, popřípadě přežívání staršího gotického tvarosloví v tvorbě jiného kameníka, jemuž byly svěřovány po řemeslné stránce méně náročné pracovní úkoly.

Poloha hned vedle farního kostela sv. Jakuba Apoštola se hřbitovem³⁵ mohla ovlivnit i půdorysný a prostorový rozvrh mladší chrámové stavby. Nepřekvapilo by, kdyby asymetrické umístění její lodi vůči presbyteriu bylo předurčeno zájmem na lepších provozních podmínkách na pozemku mezi oběma kostely (kam míří jeden ze dvou gotických vstupních portálů mariánské svatyně) a kdyby opěráky zesilující jižní obvodové zdivo této lodi souvislely především s jeho vlastní stabilitou ve svahu, jenž byl podél jižního průčelí kostela kdysi zřejmě prudší, než je dnes. Důkazy o provedeném sklenutí lodi kostela Zvěstování Panny Marie *U Svatých* v Domažlicích na střední podporu scházejí.

Obr. 14. Miřkov, kostel sv. Víta. Západní vstupní portál. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto J. Gryc, 1976)

Při obnově kostela *U Svatých* v Domažlicích v období let 1906–1914 se nesměly měnit původní gotické architektonické články, zejména sokly, římsy, okenní kružby v presbyteriu a portály. Naproti tomu bylo dovoleno otlouci staré vnější omítky. Obnažené lomové zdivo, zpevněné na nárožích kvádry, bylo následně vyspárováno.³⁶ Na takto dodnes upravených průčelích stavby nejsou vidět žádné známky jejího vývoje v několika prokazatelně různých gotických etapách, oddělených

33 Jejich stručný přehled podává HANA, J. O.: *Kostely „u Svatých“*, zejména s. 44–53.

34 LÍBAL, D., cit. 11, s. 279. Domněnku o sklenutí lodi mariánského kostela *U Svatých* v Domažlicích na střední podporu uvedli do odborné literatury VANĚK, F.; HOSTAŠ, K.: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*, 17. díl, s. 52.

35 K existenci středověkého hřbitova u kostela sv. Jakuba Apoštola v Domažlicích *U Svatých* viz např. LC, IV, s. 138.

36 HANA, J. O., c. d., s. 48a–49a, s. 52. Viz též Národní archiv, Praha, fond PÚ/R, Centrální komise pro výzkum a zachování uměleckých a historických památek, kart. č. 14, spisy zejména z roku 1906 (č. 1856) a 1908 (č. 4188).

Obr. 15. Miřkov, kostel sv. Víta. Pohled v půdním prostoru nad lodí na torzo západní obvodové zdi při jihozápadním nároží středověké lodí. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto J. Gryc, 1993)

navzájem dlouhými časovými úseky. V ose západního průčelí se nalézá vstupní portál zkoumaného typu (obr. 20). Po výtvarné stránce má blízko k západnímu portálu kostela v Racově z doby kolem roku 1310 nebo krátce poté. Liší se od něj většími rozměry, rozložitějšími proporcemi a ostřejším úhlem v hrotitém oblouku nadpraží. Rozdíly v kamenické práci lze postihnout pouze v podrobnostech. Šikmá portálová ostění a lomený oblouk jsou v Domažlicích projmuty dvojicí souběžně vedených mělkých výžlabků, malým pravouhlým zářezem mezi nimi a kromě toho ještě úzkou stezkou, otupující (zpevňující) hranu výžlabku na vnitřní straně průchodu portálem. Trojúhelníková přechodová plocha sklopená směrem k pravouhlému nároží v patě portálu, tak jak ji známe z Racova, v případě domažlického portálu neexistuje, neboť ten má nízký, dvakrát půdorysně zalomený hladký sokl.

Pozoruhodné je srovnání západního portálu kostelů v Racově a *U Svatých* v Domažlicích se severním vstupním portálem do lodí farního kostela ve Velharticích a s portálem, jímž se vcházelo zvenčí na jižní straně do chóru klášterního kostela dominikánek u sv. Anny na Starém Městě pražském (obr. 21). V Racově a Velharticích

jde o takřka úplnou shodu ve způsobu, jakož i rozměrech profilace; rozdíl spočívá toliko v plasticitě a délce vrypu ukončujícího svislý pravouhlý zářez dole v šikmé přechodové ploše v patě portálu. Vztah příbuznosti tvarů mezi domažlickým a uvedeným pražským portálem není tak výrazný; kromě obdobné ušlechtilosti v proporcích vyjadřuje ho však přesvědčivě stejný typ členění portálového ostění a nadpraží. V Praze u dominikánek dochovala se tvarově rozvinutější obměna typu: ve dvojici souběžných výžlabků, oddělených navzájem drobným pravouhlým zářezem, dosahuje ten vnější větší šířky a hloubky, což je známka dobového perspektivismu v architektuře, jedna z hran zářezu je zkrácena a otupena úzkou stezkou, na vnitřní straně průchodu portálem kameník obohatil svoji práci o další, mírně pootočenou stezku a malý, v pořadí již třetí a nejmenší výžlabek. V místě přechodu mezi krajním vnitřním výžlabkem a nárožím hladkého, dvakrát půdorysně zalomeného soklu vystupuje ze sklopené plochy trnože střechovitý útvar. Tento ukončující prvek byl oblíben a hojně používán v pozdně gotické architektuře v druhé polovině 15. a na počátku 16. století. Jeho uplatnění na stavbě klášterního kostela dominikánek v Praze na Starém Městě, zahájené v době asi krátce po

Obr. 16. Křakov, kostel sv. Václava. Západní vstupní portál. (Foto-archiv Národního památkového ústavu, ú. p., foto V. Uher, 1981)

roce 1313, ale dokončené až někdy v sedmdesátých letech 14. století,³⁷ bylo by velmi rané.³⁸ Jinak pokud jde o celek, jižní portál do svatoanenského chóru, dnes zadržný a poškozený, nalézající se naproti portálu, jenž spojuje uvnitř kostela chór s někdejšími klášterními ambitem, lze považovat s velkou jistotou za původní součást vrcholně gotického díla. Svým členěním slohově odpovídá kamenické práci, jež byla použita pro ostění a oblouky vysokých oken nejen chóru, ale i jižního průčelí chrámové lodi a ve které se opět opakuje základní tvar složený ze dvou výžlabků různé velikosti, pravoúhlého zářezu mezi nimi a dělicích stezek.

Praha za vlády Karla IV. a Václava IV. zažila velký rozmach cihelného stavitelství. Cihle byla tehdy při tom přisouzena nejen úloha prostého zdicího materiálu, ale i významná role výtvarná.³⁹ Vedle barevnosti rezného cihelného zdiva na vnějším plášti a štítech budov se projevovala prováděním architektonických článků, jako třeba okenních špalet a portálových ostění nebo arkád, z cihelných tvarovek. Zcela běžně se používaly jednoduché tvarovky s jedním výžlabeným rohem. Při technických a skladebných možnostech cihelného zdiva to znamenalo hojný výskyt architektonického členění, založeného na střídání souběžných výžlabků a pravoúhlých ústupků. V Praze je to dobře vidět, třebaže v daleko menší intenzitě než na památkách gotické cihelné architektury ve

Slezsku (Vratislav, výše zmíněný kostel sv. Alžběty; Lehnice, kostel sv. Petra a Pavla, pilíře mezi hlavní lodí a bočními loděmi, přibližně dvacátá až třicátá léta 14. století;⁴⁰ a četné jiné). Uvést lze například nevelké gotické okno do severního dvora ve druhém patře domu *U (zlatého) Melounu* (čp. 432/I) v Michalské ulici (obr. 22) nebo několik částečně odhalených oken jihozápadního gotického průčelí domu s ohradní zdí (později farní školy čp. 788/I) u kostela sv. Haštala. Teprve nedávno byl blíže popsán a vyhodnocen kdysi honosný dům v někdejší Zlatnické ulici na Starém Městě pražském, jenž byl postaven z cihel v roce 1352 nebo 1353 a jehož pozůstatky tvoří dnes součást dvojdomu čp. 150/I a 151/I v Karlově ulici.⁴¹ Tento dům obsahoval v prvním patře směrem do dvora obytnou světnici se srubem, prosvětlenou na jižní straně pomocí pětidílné sestavy lomených oken. Okna byla umístěna ve dvou řadách nad sebou, přičemž zedníci zde použili cihelných tvarovek s jedním vyžlabeným rohem s cílem proclenit okenní špalety včetně lomených oblouků dvěma souběžnými výžlabky a pravoúhlým ústupkem mezi nimi.

V uváděných souvislostech je nepochybné, že uplatnění stejného typu profilace kameníkem pro portál na stavbě klášterního kostela dominikánek u sv. Anny, zvláště když se na ní pracovalo s opukou a cihlami jako dvěma hlavními zdicími materiály současně, a na dalších stavebních podnicích v Praze v 14. a na počátku 15. století (dům čp. 510/1 v Havelské ulici, arkáda podloubí; dnešní Staroměstská radnice, arkáda podloubí na šířku domu *Mikše kožešníka*; dům *U Melounu*, velká pravoúhlá okna s dělicím křížem – torza v prvním patře východního průčelí do severního dvora; a jiné) nelze chápat toliko z hlediska umělecko-historického. V úvahu zde přicházejí další otázky, jichž se odborná literatura zpravidla dotýká zatím jen okrajově. Přistupovalo se, kdy a za jakých podmínek, k přenosu (přepisu) tvarů rozšířených ve středověkém cihelném stavitelství do kamenické práce uvnitř jednoho stavebního díla na různých jeho částech nebo mezi různými stavbami? Mohla hromadná výroba cihelných tvarovek ovlivnit případ od případu pojetí některých vrcholně gotických článků architektury na stavbách zděných z kamene v českých zemích (Karlštejn – Velká věž nebo někdejší kanovnický dům, Pražský hrad – takzvané Karlovo křídlo Starého paláce, vesměs špalety oken členěné dvěma souběžnými výžlabky a pravoúhlým zářezem mezi

37 VLČEK, P. (ed.): *Umělecké památky Prahy, Staré Město – Josefov*, s. 55–56 (heslo *Kostel sv. Anny*, zpracovali BENEŠOVSKÁ, K.; VŠETEČKOVÁ, Z.; DRAGON, Z.). MUK, J.: *Kostel sv. Anny, Staré Město – Praha I*, s. 10–11. DOBRÝ, J.: *Praha – Staré Město, Bývalý kostel sv. Anny* [online].

38 Převážná část portálu byla zhotovena z opuky. Celá levá stojka a kus soklu v patě jeho pravé stojky však vykazují stopy mladších úprav, popřípadě výměn, včetně použití jiného kamene – pískovce.

39 Na příkladech staroměstských domů doložil tento jev LÍBAL, D.: *Architektura*, s. 314–335.

40 KUTZNER, M.: *Kościoty bazylikowe w miastach śląskich XIV wieku*, s. 276, 288.

41 HAUSEROVÁ, M.; RYKL, M.: *Dům čp. 150–151 na Starém Městě pražském*, s. 57–71.

Obr. 17. Mělník, kostel sv. Víta. Pohled do kleneb presbyteria. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. p., foto V. Uher, 1981)

nimi;⁴² Tachov, kostel Nanebevzetí Panny Marie, nároží mezilodních pilířů a arkád – vryp ukončující střední pravouhlý zářez dole ve sklopené přechodové ploše sahá zde až k pravouhlému nároží, u nichž se až dosud žádný vztah k cihelnému stavitelství nepředpokládal? Je možné, aby kamenická práce na obou přízedních svazkových pilířích pod triumfálním obloukem bývalého klášterního kostela cisterciáků ve Zlaté Koruně, jež se vyznačuje dvojicí širokých výžlabků oddělených navzájem výrazným pravouhlým zářezem (ústupkem), byla projevem nejen výsostně uměleckého záměru, ale i vědomým ohlasem způsobů členění cihelných staveb cisterciáckého řádu nebo jiných stavebníků na sklonku 13. a v první polovině 14. století? Skýtají cizí mladší příklady (Dolní Bavorsko, Obertrennbach, poblíž Landshutu, kostel sv. Víta, jižní vstupní portál, asi kolem roku 1500)⁴³ oporu pro rozvíjení úvah o vztahu podřízenosti výtvarného projevu některých staveb zděných z kamene významným cihelným stavbám, a to zpětně nejen pro starší gotické, ale i pozdně románské období a v různých oblastech nezávisle na sobě?

Ve vztahu ke klášternímu kostelu ve Zlaté Koruně lze připustit názor, že profilace pilířů pod triumfálním obloukem a z hlediska výtvarného příbuzných pilířů a arkád mezi hlavní lodí a bočními loděmi chrámového trojlodí (úprava prostřednictvím rovných ploch, ústupků, mělkých, ale širokých výžlabků a dále ostrými dělicími

hranami, předstupujícími do volného prostoru) vyplynula převážně z uměleckých pohnutek, odehrávajících se na širším pozadí vývoje středoevropské architektury v poslední třetině 13. a v prvních desetiletích 14. století.⁴⁴ Naproti tomu členění svislého a klenutého zdiva spočívající v kombinaci souběžných výžlabků s pravouhlými ústupky, tak jak je lze spatřit na čtveřici mezilodních pilířů a na arkádách v úseku mezi velkou a malou příčnou lodí (obr. 23) nebo na ostění některých oken ve východní části klášterního kostela augustiniánů, kdysi cisterciáků na Starém Brně přibližně z druhé čtvrtiny 14. století,⁴⁵ souvisí bezpochyby a především – podobně jako u soudobých chrámových staveb slezských – se skutečností, že jde o zdivo z cihel a cihelných tvarovek.

Jak již bylo výše uvedeno, v pojednání kleneb presbyteria v Meclově a Blížejově, ve Vícově, v modifikované

42 MENCLOVÁ, D.: *České hrady*, 2. díl, s. 62. LÍBAL, D.: *Stavební vývoj Starého paláce Pražského hradu do husitských válek do úrovně Vladislavského sálu*, str. 72, obr. 8.

43 KARLINGER, H.: *Die Kunstdenkmäler von Bayern*, Bd. 8, s. 157–158.

44 KUTHAN, J., c. d., s. 296–309. V širších souvislostech viz též např. *Europäische Kunst um 1300*, s. 11–18. PRIX, D.: *Mnohotvárnost raně gotického stavitelství (1233–1310)*, s. 94.

45 SAMEK, B.: *Umělecké památky Moravy a Slezska*, 1. díl, s. 185.

Obr. 18. Křakov, kostel sv. Václava. Pohled do presbyteria. (Foto-archív Národního památkového ústavu, ú. p., foto V. Uher, 1981)

podobě též v Miřkově, kamenickou prací vystupují do popředí ve významu dlíhého slohového znaku výběhy klenebních žeber na rozhraní křížové klenby a paprscité klenby závěru, jež jsou charakteristicky upraveny jako tři samostatné pruty klínového průřezu, umístěné těsně vedle sebe a navazující vespod na stěnu bez konzoly prostřednictvím jednoduše zešíkmených patek. Vzniká tak potrojná srostlice, kde se výžlabky nebo šikmé plochy, jde-li o žebro klínového tvaru bez výžlabení po stranách, střídají s předstupujícími čely žeber a ostrými zářezy ve styku sousedních žeber, která má po výtvarné stránce blízko k architektonickému členění ostění portálu pomocí výžlabků a pravoúhlých zářezů, popřípadě stezek mezi nimi. Pro srovnání ve vrcholné gotické architektuře staveb vyššího řádu v českých zemích lze poukázat například na výběhy klenebních žeber obdobného typu na bočních stěnách trojlodí kostela sv. Jakuba v Kutné Hoře, zde však v daleko náročnějším provedení potrojných klenebních výběhů žeber hruškového průřezu s podložkami, jejichž vznik byl naposled časově zařazen, při vědomí četných souvislostí výstavby tohoto kostela pod vlivem cisterciáckého kláštera v Sedlci, do třetí čtvrtiny 14. století.⁴⁶ Obdobně se sluší připomenout potrojný výběhy klenebních žeber v bočních lodích kostela sv. Jiljí v Nymburce (což je gotická stavba, kde bylo použito cihelného

zdiva), jež pocházejí přibližně z padesátých až šedesátých let 14. století.⁴⁷

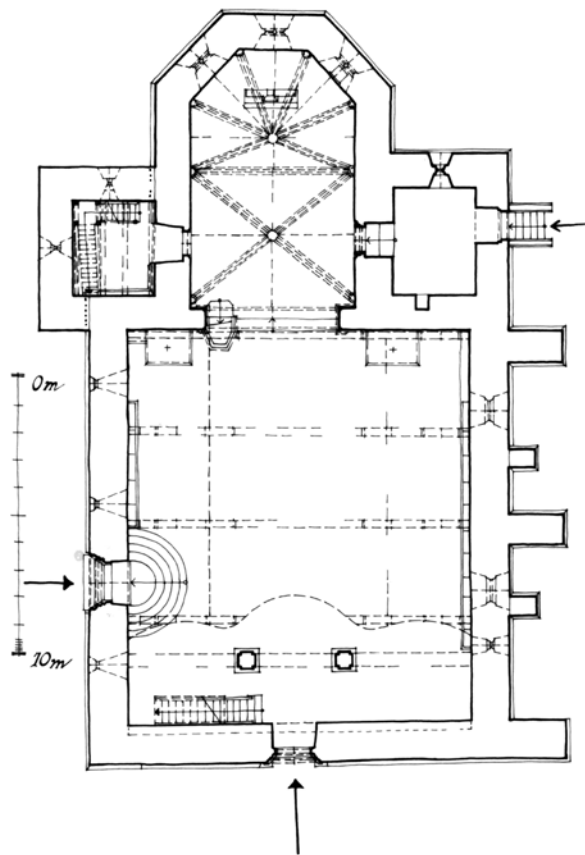
Snad to byly výsledky z četných průzkumů středověké domovní zástavby a vrcholně gotické architektury v Praze a blíže nevyjádřené poznatky o vývoji gotického slohu, jež přivedly D. Líbala k domněnce, že portály zkoumaného typu na stavbách některých kostelů v horšovském arcijáhensství vznikaly dodatečně, až v druhé polovině 14. století. Zda při tom D. Líbal bral v úvahu i portálek z presbyteria do sakristie kostela Narození sv. Jana Křtitele v Kostelci (u Kladruhu), není známo. V tomto případě jde totiž o pozůstatky portálového ostění – bezpochyby původní součásti výtvarně i prostorově ušlechtilé a kladrubským klášterem přímo zprostředkované architektury oltářního prostoru z doby kolem roku 1356 –,⁴⁸ jež je opatřeno dvěma souběžnými výžlabky oddělenými navzájem plochou stezkou. Portálek do sakristie v Kostelci je tedy zhruba o padesát let mladší než západní portál chrámové lodi v Racově. Podle ostatních článků gotické architektury, jako jsou klenební patky nebo výběhy a žebra, triumfální

46 BERÁNEK, J.: *Stavební proměny arciděkanského kostela sv. Jakuba v Kutné Hoře*, zejména s. 20–23.

47 DENKSTEIN, V.: *Děkanský kostel sv. Jiljí v Nymburce*, s. 1–21.

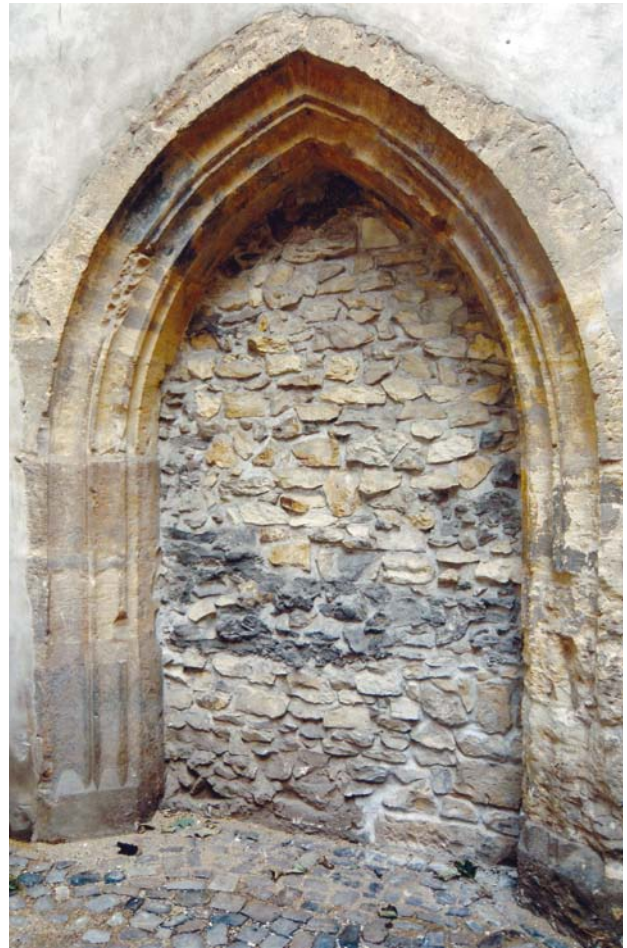
48 Podle dobového nápisu v latině, jenž je vytesán do kamenného nástavce (nápisové desky) sanktuaria v presbyteriu kostela.

Obr. 19. Domažlice, kostel Zvěstování Panny Marie (U Svatých). Půdorys. (Zaměření oměrným způsobem a kresba J. Kaigl)

Obr. 20. Domažlice, kostel Zvěstování Panny Marie (U Svatých). Západní vstupní portál. (Foto J. Kaigl, 2007)

Obr. 21. Praha – Staré Město, bývalý klášterní kostel dominikánek u sv. Anny. Jižní portál do chóru. (Foto J. Kaigl, 2009)

oblouk, okenní kružby nebo i portál jiného typu, pokud existují, a při dostupném poznání dějin každé památky samostatně a současně v regionálních, popřípadě vzájemných a širších souvislostech se zdá, že to jsou právě kostely v Racově a Kostelci (u Kladrub), jejichž gotickými stavebními etapami lze na pomyslné časové ose od roku 1310 do roku 1356 přibližně ohraničit dobu, ze kdy nejspíš pocházejí i gotické vstupní portály, popřípadě jejich dochované původní kusy v Meclově, Miřkově, Křakově a Blížejevě, snad i západní portál kostela *U Svatých* v Domažlicích.

Ve prospěch takového časového zařazení v oblasti bývalého horšovského arcijáhensví mohou po architektonické stránce, i když jen dílčím způsobem a nepřímou, spolupůsobit některé poznatky z výzkumu kostela sv. Jakuba Většího ve Staňkově (Vsi). V roce 1271 přešel Staňkov, kudy kdysi jako tržním místem a posléze městečkem procházela dálková, takzvaná Řezenská cesta, do majetku kláštera premonstrátů v Chotěšově. Součástí klášterního panství zůstal až do doby husitské. Existence zdejší svatojakubské svatyně je historicky prokázána od roku 1272.⁴⁹ Ze středověké chrámové stavby, jejíž hlavní portál byl umístěn buď v západním průčelí, anebo v poloze jednoduchého pravoúhelného vstupu na severní straně lodi dnešního kostela,⁵⁰ zůstalo zachováno presbyterium bez

opěráků, sklenuté křížovou žebrovou klenbou a žebrovou klenbou paprscitou v trojbokém závěru, podélné úseky obvodového zdiva lodi a hranolová věž o čtyřech patrech, jež se tyčí nad sakristií v přízemí na severní straně presbyteria. Čtvrté patro věže tvořila zvonice s náležitě upravenými, dnes v různém rozsahu zazděnými gotickými okny: nejspíš všechna tři okna směřující do volného prostoru byla větší – podvojná, zatímco okno osazené v úrovni nad střechou presbyteria je prosté a vyznačuje se lomeným obloukem, vytesaným z jednoho kamenného kusu (desky).⁵¹ V připojení východní a západní obvodové zdi věže

49 PELANT, J.: *Města a městečka Západočeského kraje*, s. 256.

50 V roce 1989, při povrchovém průzkumu podélných zdí středověké části lodi o rozměrech uvnitř 9,3 × přibližně 14,6 m (loď byla dodatečně prodloužena západním směrem o téměř 6,5 m asi v době barokní, kolem roku 1738?), provedených z lomového kamene na tloušťku 1,1 m, tehdy zvenčí obnažených až na rezné zdivo, byla vidět torza obou jejích západních nároží z kvádrů a nahrubo přitesaných kamenů, jakož i obrysy dvou velkých gotických, dodatečně zazděných oken na jižním průčelí. Existenci hlavního vstupu na jižní straně lodi zčásti dochovaného středověkého kostela lze vyloučit.

51 Viz též snímky ve fotoarchivu Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, inv. č. 205616–7.

Obr. 22. Praha – Staré Město, Michalská ulice, dům čp. 432/I U (zlatého) Melounu. Severní průčelí v severním dvoře – druhé patro, odhalené gotické okno. (Foto Z. Blažek, 2007)

k severní, ještě neomítnuté zdi presbyteria a k severovýchodnímu nároží lodi kostela svislou spárou, jak je to vidět ve věži, v jejím prvním i druhém patře, odráží se skutečnost, že věž je oproti presbyteriu mladším stavebním útvarem. Z dendrochronologického rozboru dřevěných konstrukcí zabudovaných od počátku do zdiva věže (fošna osazená pod zhlaví stropních trámů, fošny v okenních překladech) pak vysvítá, že věž byla vybudována nebo stavebně dokončena nejspíš v době kolem roku 1352.⁵² S odhadem D. Líbala, že existující stavba farního kostela ve Staňkově pochází z první čtvrtiny 14. století, lze, pokud jde o presbyterium a středověkou část chrámové lodi, souhlasit do té míry, v jaké postrádáme oporu pro její poněkud pozdější datování až do třicátých nebo čtyřicátých let 14. století.

Ve skromném souboru dochovaných článků gotické architektury kostela ve Staňkově jsou to především výběhy klenebních žebér na rozhraní křížové a paprscité klenby v presbyteriu, jimiž může být nasměrováno další hodnocení stavby. Přestože jejich původní tvar vzal za své při některé z pozdějších úprav interiéru, je zjevné, že se kdysi jednalo o dvě poměrně vysoké potrojně soustavy prutů, jakoby náběžních štítků na způsob hranolu (?), osazených ve zdivu samostatně těsně vedle sebe (obr. 24).

Obr. 23. Brno – Staré Brno, klášter augustiniánů, kdysi cisterciáček, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Jeden ze dvou svazkových pilířů, jež oddělují hlavní a jižní boční chrámový prostor v úseku mezi velkou a malou příčnou lodí. Pohled v bočním prostoru na výběhy klenutých konstrukcí. (Foto J. Kaigl, 2010)

Klenební žebra svým průřezem otupeného, oboustranně vyžlabeného klínu na výběhy plynule nenavazovala, což byl snad i výtvarný záměr, jsou-li některá žebra v části společné s jejich výběhy vytesána z jednoho kusu kamene. Podle skladby klenebních výběhů a stop po původní kamenické práci na nich nelze vyloučit ani možnost, že každý klenební výběh byl ještě opatřen nahoře vlastní římsičkou a konzolkou vespod.

Přes tušení odchylek v podrobnostech architektonického pojetí potrojných klenebních výběhů ve Staňkově naskýtá se při studiu středověkých vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství jejich srovnání. Předně je třeba poukázat na robustní potrojně klenební výběhy, asi vždy bez konzol, v presbyteriu kostela ve Starém Sedle nedaleko Kladruhu přibližně z doby kolem roku 1300. Jak již bylo výše zmíněno, tehdejší etapa chrámové stavby ve Starém Sedle, podobně jako v nedaleké Prostiboři

52 KYNCL, T.: *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků věže kostela sv. Jakuba Většího ve Staňkově (okr. Domažlice)*, tab. 1. – Přitom by se jednalo současně o použití dřeva z jedle a borovice skácených dříve (1338/1339) a prvku ze starší tesařské konstrukce (dub, 1297/1298).

a v Semněvicích na Horšovskotýnsku, dokládá s velkou pravděpodobností existenci jednoho ze soudobých dílenských okruhů kladrubského kláštera, na který byla napažena rovněž stavba kostelíka v Racově v době asi kolem roku 1310 nebo krátce poté. Pro další srovnání nabízejí se slohově vytříbené – subtilnější a patrně i poněkud mladší potrojně klenební výběhy na rozhraní křížové a paprscité klenby chrámových presbyterií v Meclově a Blížejevě, tedy u gotických staveb, jež podle předpokladu vznikly jako dílo jedné stavební skupiny na pozadí dosahu uměleckého vlivu zprostředkovaného opět kladrubským klášterem někdy v první polovině 14. století.

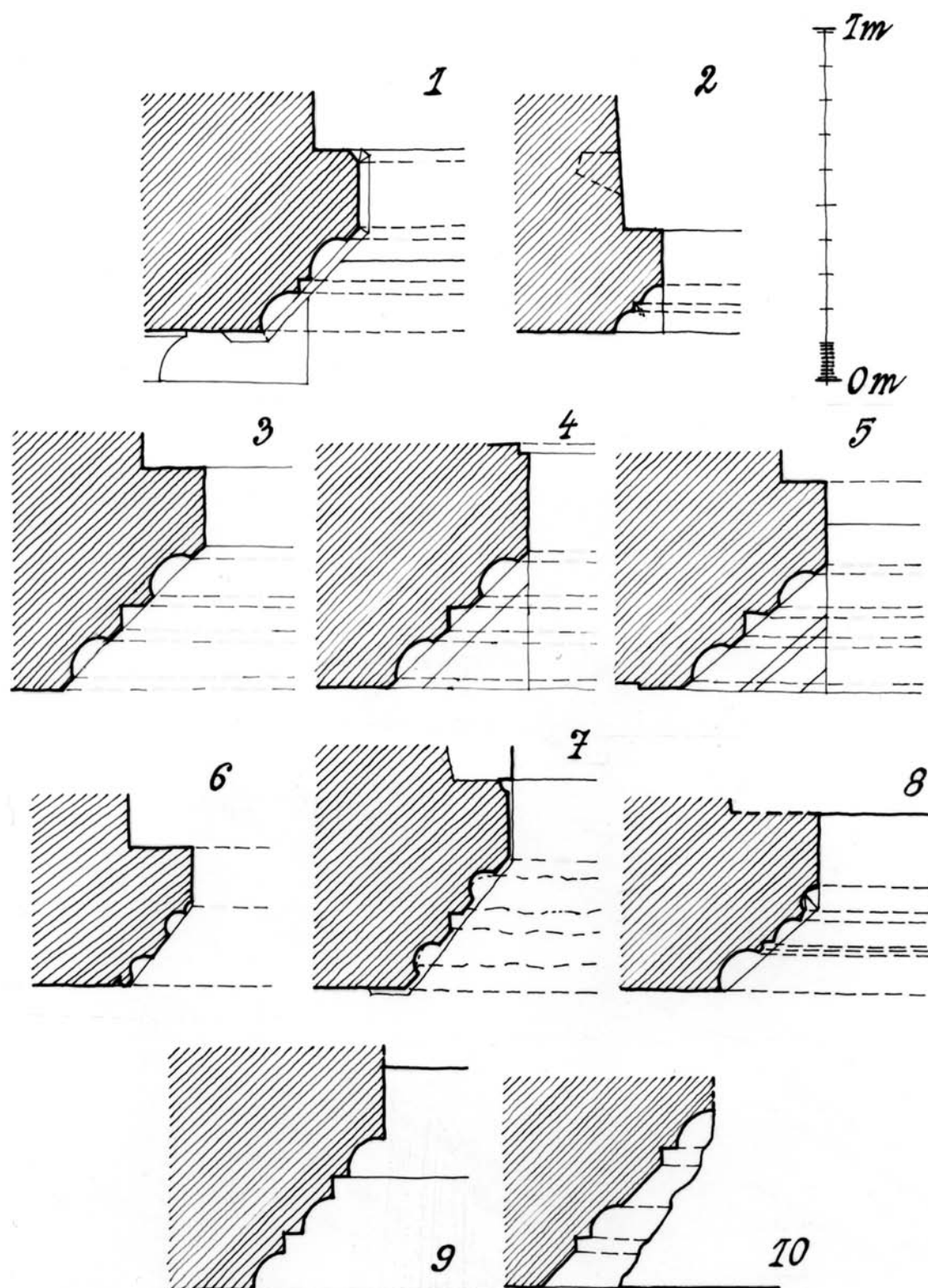
V navozené hypotéze o stavbách nebo stavebních úpravách některých vesnických kostelů v horšovském arcijáhensství v první polovině 14. století pod vlivem kláštera v Kladrubech, na jím držném pozemkovém majetku i mimo něj, hraje v širších historických souvislostech významnou úlohu zjištěná shoda v typu, blízká příbuznost kamenické práce a stejná poloha gotického vstupního portálu do lodi kostelů v Racově a Meclově. Současně přicházejí v úvahu poznatky o základním půdorysném a prostorovém uspořádání vesnických chrámových staveb. Pro správný obvod horšovského arcijáhensství nejspíše v druhé polovině 14. století platí, že mezi nimi početně převládaly velkou většinou jednodílné podélné svatyně s pětiboce ukončeným gotickým presbyteriem buďto s opěráky, nebo bez nich, jež bylo opatřeno křížovou a v závěru paprscitou žebrovou klenbou. Polygonální presbyterium s opěrnými pilíři mají zejména svatyně vybudované nebo přestavěné v druhé třetině, popřípadě v druhé polovině 14. století a tvořící pozoruhodný, po výtvarné stránce do jisté míry ucelený soubor památek vrcholné gotické architektury (Úboč, Horšov, Hora Svatého Václava, Bukovec, Újezd Svatého Kříže, Hradec, Kostelec u Kladrub).⁵³ Jejich gotický hlavní vstupní portál se nalézá – s výjimkou Úboče, kde zůstal funkční starší vstup v přízemí západní věže –, na boční straně lodi kostela, protilehlé k poloze sakristie připojené k presbyteriu. Pětiboce uzavřená presbyteria bez opěráků jsou v uvedeném souboru rovněž zastoupena, ale v daleko menším počtu (Třebnice, Stanětice), přičemž s hlavním chrámovým vstupem se počítalo opět na boku lodi. Naproti tomu v poněkud starší časové vrstvě, povšechně v první třetině až polovině 14. století, uplatňovala se taková presbyteria velmi často a byla doprovázena, a to zřejmě daleko hojněji, než lze prokázat dnes v přímém průzkumu jednotlivých památek, vstupním portálem osazeným v západním průčelí svatyně, asi vždy v její podélné ose. Tak tomu bylo podle předpokladu u skupiny kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboři. Tak je tomu v racovském a meclovském kostele, jakož i v kostele *U Svatých* v Domažlicích (zde ovšem zároveň s druhým gotickým vstupem na severní straně chrámové lodi, jejíž stavební dějiny nejsou zatím dostatečně objasněny). Obdobně umístěný vstupní portál měl ve středověku farní kostel snad v Miřkově a Blížejevě, bezpochyby pak v Křakově; ve všech třech těchto případech jednalo se kdysi určité nebo s velkou pravděpodobností o portál zkoumaného typu. V presbyteriu kostela v Miřkově lze kromě toho vidět potrojně výběhy klenebních žebrování upravené srovnatelným způsobem, jaký známe například z Meclova nebo Blížejova.

Obr. 24. Staňkov (okr. Domažlice), kostel sv. Jakuba Většího. Pohled do severozápadní části kleneb v presbyteriu s potrojným výběhem klenebních žebrování na rozhraní křížové klenby a klenby paprscité. (Foto J. Kaigl, 2008)

Souhrnně na závěr vyjádřeno, použití techniky svíslého i klenutého zdiva z lomového kamene a žuly, ojedinele pískovce jako stavebního materiálu, z něhož kameníci vytesali architektonické články a kvádry pro zděná nároží, odpovídalo na pojednáváných chrámových stavbách především místním podmínkám a běžně rozšířeným stavebním zvyklostem. V rozvrhu a architektonickém projevu těchto staveb jeví se gotický portál, jehož šikmá ostění včetně lomeného oblouku jsou členěna dvojicí souběžně umístěných výžlabků a pravouhlým zářezem mezi nimi, jako podstatný znak příbuznosti kamenické práce (obr. 25). Z jeho uplatnění na stavbě kostela v Racově, již lze důvodně považovat za dílčí doklad existence jednoho z dílenských okruhů kláštera v Kladrubech na přelomu 13. a 14. století, a farního kostela ve starobylé kladrubské klášterní vsi Meclově vysvítá, že se jednalo o vztah příbuznosti těsnější, než jaký by se odehrál toliko při izolovaném vzniku díla na stejném stupni slohového vývoje a ve stejném období. Z povahy věci zde vystupuje do popředí úloha kladrubského kláštera jako významného regionálního ohniska stavebního

53 KAIGL, J., cit. 14.

Obr. 25. Typ profilace portálového ostění vyznačující se dvojicí výžlabků a pravouhlým zářezem mezi nimi, popřípadě opatřené ještě dělicími stezkami (1. Domažlice – U Svatých, kostel Zvěstování Panny Marie, západní portál; 2. Racov, kostel sv. Martina, západní portál; 3. Meclov, kostel sv. Michaela Archanděla, západní portál; 4. Mirkov, kostel sv. Víta, západní portál; 5. Křakov, kostel sv. Václava, západní portál; 7. Blížejov, kostel sv. Martina, portál v jižní kapli – předsíni). Slohově a umělecky pokročilejší tvarová obměna tohoto typu (8. Praha – Staré Město, bývalý klášterní kostel dominikánek u sv. Anny, jižní portál do chóru) a příklad příbuzné kamenické práce na ostění portálu (6. Kostelec – u Kladrub, kostel Narození sv. Jana Křtitele, portál z presbyteria do sakristie). Obdobné členění okenních špalet v provedení z cihel a cihelných tvarovek (9. Praha – Staré Město, úsek dnešní ohradní zdi zahrady u domu čp. 788/I poblíž kostela sv. Haštala; 10. průřez jihozápadního průčelí téhož domu s několika částečně odhalenými okny jeho vrcholně gotické stavební etapy). (Zaměření oměrným způsobem a kresba J. Kaigl)

a uměleckého. Dosavadní poznatky o výtvarném dění v kladrubském klášteře v první polovině 14. století, jakož i o dosahu působení vlivu jím vyzařovaného do bližšího i vzdálenějšího okolí jsou pouhým odleskem někdejší bohatosti. Jak se zdá, jedna z dalších, třebaže jen kuse a hypoteticky rozlišitelných známek přítomnosti tohoto vlivu (způsoby jeho přenosu lze dnes asi již sotva prokázat a plně rozpoznat) je částečně zachycena – na různém stupni intenzity a pravděpodobnosti v závislosti na nestejném zastoupení dochovaných článků gotické architektury srovnatelné vypovídací hodnoty a písemných zpráv o historickém kontextu majetkoprávním a církevní správy – v gotické architektuře několika středověkých kostelů v bývalém horšovském arcijáhensství v první polovině 14. století (Racov, Meclov, dále Blížejev, Křakov, Miřkov; mariánský kostel *U Svatých* v Domažlicích). – Pokud jde o západní portál kostela *U Svatých* v Domažlicích, lze připustit i možnost jeho provedení poněkud později, po polovině 14. století, inspirovaném soudobým architektonickým děním v Praze nezávisle na kladrubském klášteře.

Současně s názorem, že rozšíření typu gotického portálu členěného dvojicí výžlabků a pravouhlým zářezem mezi nimi souviselo v horšovském arcijáhensství s dosahem působení uměleckého vlivu kladrubského kláštera, lze si představit v úvahách odvíjených opačným směrem, od staveb odvozených ke stavbě vyššího řádu, že při přestavbách a úpravách budov kláštera benediktinů v Kladrubech v první polovině 14. století, zejména konventního chrámu Nanebevzetí Panny Marie, bylo použito v rozsahu dnes již neznámém architektonického tvarosloví, jež se odklánělo od výrazné plasticity a tradiční tektoniky architektonických článků katedrální gotiky ve prospěch jednoduše zkosených hladkých ploch, výžlabků a zářezů ve zdivu. V takovém případě by kladrubský klášter mohl kdysi patřit mezi monumentální chrámové stavby ve střední Evropě v době kolem roku 1300 a v první polovině 14. století, vykazující po výtvarné stránce obdobné pojetí s prvky záměrně strohé,

ale opticky působivé gotické kamenické práce,⁵⁴ jak ho známe z klášterního kostela cisterciáků ve Zlaté Koruně a odjinud.

Domněnku D. Líbala o původu architektury presbyteria *U Svatých* v Domažlicích a farních kostelů ve Velharticích a Mlázovech v díle jedné stavební huti v první čtvrtině až polovině 14. století oslabuje vyjádření téhož autora o jejich portálech zkoumaného typu jako mladších stavebních prvcích. V typologické a tvarové příbuznosti několika architektonických článků (válnová přípora, vložená jako přechodový prvek mezi klenební konzolu a výběhy klenebních žeber v polygonálně uzavřeném presbyteriu bez opěráků, portál, jehož ostění včetně lomeného oblouku jsou členěna dvojicí souběžně umístěných výžlabků a pravouhlým zářezem mezi nimi) lze spíše spatřovat provázání takzvané velhartické stavební skupiny a jejího okruhu a gotické stavby mariánského kostela *U Svatých* v Domažlicích nezávisle na sobě na umělecké proudy příbuzného slohového směru v českých zemích v 14. století.

Bezpochyby v přímé inspiraci uměleckými podněty z Prahy za vlády Karla IV. a Václava IV. probíhala výstavba mariánského chrámu v královském městě Tachově v druhé polovině 14. století. Nároží hranolových pilířů v trojlodí tohoto kostela jsou členěna, jak již bylo výše zmíněno, párem výžlabků a pravouhlým zářezem mezi nimi, jež plynule přecházejí do hrotitých arkád. V prostoru bočních lodí vyskytují se původní pětidílné výběhy klenebních žeber o průřezu dvojité výžlabeného otupeného klínu, tvořené výběhem dělicího žebra, dvou diagonálních a dvou přízedních žeber v křížových klenbách řazených za sebou a opatřené vespod toliko drobnými, ostruhovitě dvakrát projmutými patkami.

54 Dosavadní poznatky o stavebních dějinách kláštera v Kladrubech ve vrcholném středověku poukazují na užití prvků cihlářské výroby, ale pouze takových, jako jsou střešní tašky, cihly, dlaždice nebo ozvučnice (NOVÁČEK, K. et al., c. d., str. 91–100).

Prameny

- Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae.* (CDB), I, (ed. FRIEDRICH, Gustav). Praeae, Komise království Českého, 1904–1907.
- Liber secundus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus.* (LC), (ed. TINGL, František A.). Praeae, 1868.
- Libri quinti confirmationum ad beneficia ecclesiastica per archidioecesim Pragenam nunc prima vice in vulgo prolati.* (LC), (ed. TINGL, František A.). Praeae, 1865.
- Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim.* (LC), VII, (ed. EMLER, Josef). Praeae, Spolek historický v Praze, 1886.
- Národní archiv, Praha, fond Památkový úřad/Rakousko, Centrální komise pro výzkum a zachování uměleckých a historických památek, kart. č. 14.
- Registra decimarum papalium.* (RDP), (ed. TOMEK, Václav V.). Praha, Královská česká učená společnost, 1873.

Literatura

- BENEŠOVSKÁ, Klára: Přemyslovské dědictví v dvorské architektuře rané lucemburské doby (1300–1330). In *Velké dějiny země Koruny české, Architektura*. Praha – Litomyšl, Ladislav Horáček – Paseka, 2009, s. 105–124.
- BENEŠOVSKÁ, Klára: Christoph Brachmann, Um 1300, Vorparlerische Architektur im Elsaß, in Lothringen und Südwestdeutschland. *Umění*. 2010, roč. 58, č. 1, s. 75–79.

- BENEŠOVSKÁ, Klára: Královna Eliška Rejčka a klášter cisterciáček Aula Sanctae Mariae. In *Královský sňatek, Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský ~ 1310*. Praha, Gallery, 2010, s. 495–496.
- BENEŠOVSKÁ, Klára; JEČNÝ, Hubert; STEHLÍKOVÁ, Dana; TRYML, Michal: Nové prameny k dějinám klášterního kostela cisterciáků na Zbraslavi. *Umění*. 1986, roč. 34, č. 5, s. 385–409.
- BERÁNEK, Jan: Stavební proměny arciděkanského kostela sv. Jakuba v Kutné Hoře. *Průzkumy památek*. 2009, roč. 16, č. 2, s. 3–50.
- BOHÁČ, Zdeněk: Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské. In *Historická geografie*. 18. Praha, Historický ústav ČSAV, 1979, s. 165–197.
- BŘICHÁČEK, Pavel; METLIČKA, Milan: Domažlická sídelní aglomerace v raném středověku. *Archeologie ve středních Čechách*. 1999, roč. 3, č. 2, s. 259–282.
- DENKSTEIN, Vladimír: Děkanský kostel sv. Jiljí v Nymburce. In *Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1934*. Praha, 1935 (zvláštní otisk).
- DOBŘÝ, Jaroslav: Praha – Staré Město, Bývalý kostel sv. Anny. In *Dendrochronologie, Databáze datovaných objektů* [online]. Brno, Dendrochronologická laboratoř [cit. 2012-02-02]. Dostupné z WWW: <<http://cms.dendrochronologie.cz/databáze>>.
- DUŠKOVÁ, Sáša: Studie k českému diplomatuři, Listiny kladrubské. In *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university*. II. Brno, Filosofická fakulta Brněnské university, 1953, s. 285–307.
- Europäische Kunst um 1300, Akten des XXV. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte, Wien, 4.–10. September 1983*. Bd. 6, (Hrsg. SCHMIDT, Gerhard; LISKAR, Elisabeth). Wien/Köln/Graz, Böhlau, 1986.
- HAUSEROVÁ, Milena; RYKL, Michal: Dům čp. 150–151 na Starém Městě pražském. In: *Dějiny staveb, Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2002*. Plzeň, Klub Augusta Sedláčka, 2003, s. 57–71.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Ke studiu a možnostem využití patronátních práv v předhusitských Čechách. In *Folia historica Bohemica*. 7. Praha, Historický ústav ČSAV, 1984, s. 43–92.
- HUBERT, Jan; HOFMANN, Gustav; KOVÁŘ, Jaromír: Umělecké památky II. In *Minulostí Západočeského kraje*. 16. Plzeň, Západočeské nakladatelství, 1980, s. 261–263.
- KAIGL, Jan: K architektuře a datování některých vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství ve 14. století, Studie a poznámky z přímého průzkumu staveb s využitím dendrochronologie. *Zprávy památkové péče*. 2009, roč. 69, č. 3, 4, s. 199–206, 288–299.
- KAIGL, Jan: Skupina kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboři v dosahu vlivu kladrubského kláštera na přelomu 13. a 14. století. *Zprávy památkové péče*. 2009, roč. 69, č. 6, s. 419–428.
- KAIGL, Jan: K vesnickým kostelům s kvadratickým chórem postaveným v horšovském arcijáhenství ve středověku. *Zprávy památkové péče*. 2011, roč. 71, č. 3, s. 180–192.
- KARLINGER, Hans: *Die Kunstdenkmäler von Bayern, Regierungsbezirk Niederbayern*. Bd. 8, Bezirksamt Eggenfelden. München, Oldenbourg, 1923.
- KREMER, Vojtěch V.: Klášter kladrubský v době svého největšího rozkvětu. In *Sborník Okresního muzea Tachov*. 22. Tachov, Okresní muzeum v Tachově, 1987, s. 1–7.
- KROUPA, Pavel: Velhartická stavební huť ve středověku a její okruh. In *Minulostí Západočeského kraje*. 27. Plzeň, Západočeské nakladatelství, 1991, s. 25–48.
- KUBŮ, Eduard: Pozemková držba kláštera kladrubského v době předhusitské (do r. 1420). In *Historická geografie*. 18. Praha, Historický ústav ČSAV, 1979, s. 205–230.
- KUTHAN, Jiří: *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách, K problematice cisterciácké stavební tvorby*. Praha, Academia, 1983.
- KUTZNER, Marian: Kościoły bazylikowe w miastach śląskich XIV wieku. In *Sztuka i ideologia XIV wieku*. Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975, s. 275–316.
- KUTZNER, Marian: Schlesische Sakralarchitektur aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts: Zwischen allgemeinem Stil und regionalem Modus. In *King John of Luxemburg (1296–1346) and the Art of His Era*. Praha, Koniasch Latin Press, 1998, s. 164–177.
- KYNCL, Tomáš: Meclov, kostel sv. Archanděla Michaela. In *Dendrochronologie, Databáze datovaných objektů* [online]. Brno, Dendrochronologická laboratoř [cit. 2012-02-02]. Dostupné z WWW: <<http://cms.dendrochronologie.cz/databáze>>.
- KYNCL, Tomáš: Blížejov, kostel sv. Martina. In *Dendrochronologie, Databáze datovaných objektů* [online]. Brno, Dendrochronologická laboratoř [cit. 2012-02-02]. Dostupné z WWW: <<http://cms.dendrochronologie.cz/databáze>>.
- LANG, František: Kostel v Blížejově. *Method*. 1896, roč. 21, č. 6, s. 66–69.
- LÍBAL, Dobroslav: Architektura. In *Praha středověká*. Praha, Panorama, 1983, s. 167–356.
- LÍBAL, Dobroslav: Církevní architektura Plzeňska. In *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*. 1. svazek. Praha, Národní galerie, 1995, s. 250–264; katalog, s. 268–365.
- LÍBAL, Dobroslav: *Domažlický okres ve středověku*. Domažlice, Muzeum Chodska v Domažlicích, 1995.
- LÍBAL, Dobroslav: Stavební vývoj Starého paláce Pražského hradu do husitských válek do úrovně Vladislavského sálu. In *Castellologica bohemica*. 7. Praha, Archeologický ústav AV ČR, 2000, str. 61–74.
- LÍBAL, Dobroslav: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*. Praha, Unicornis, 2001.
- LIEBSCHER, Karl: *Der politische Amtsbezirk Bischofteinitz*. Bischofteinitz, Ed. Bayand, 1913.
- MENCL, Václav: *Česká architektura doby lucemburské*. Praha, SFINX/B. Janda, 1948.
- MENCL, Václav: Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách. *Zprávy památkové péče*. 1958, roč. 18, č. 5–6, s. 133–146.
- MENCL, Václav: Vývoj středověkého portálu v českých zemích. *Zprávy památkové péče*. 1960, roč. 20, č. 1, 3–4, s. 8–26, 112–153.
- MENCLOVÁ, Dobroslava: *České hrady*. 2. díl. Praha, Academia, 1972.
- MUŽÍK, Petr: Historický a správní vývoj města Domažlic do počátku husitské revoluce. In *Minulostí Západočeského kraje*. 13. Plzeň, Západočeské nakladatelství, 1976, s. 165–185.
- NOVÁČEK, Karel et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421, Osídlení – architektura – artefakty*. Plzeň, Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni, 2010.
- PELANT, Jan: *Města a městečka Západočeského kraje*. Plzeň, Západočeské nakladatelství, 1984.
- PRIX, Dalibor: Mnohotvárnost raně gotického stavitelství (1233–1310). In *Velké dějiny země Koruny české, Architektura*. Praha – Litomyšl, Ladislav Horáček – Paseka, 2009, s. 79–104.
- SAMEK, Bohumil: *Umělecké památky Moravy a Slezska*. 1. díl. Praha, Academia, 1994.

VANĚK, Ferdinand; HOSTAŠ, Karel: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*. 17. díl, Politický okres Domažlický. Praha, Archaeologická kommise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1902.
VLČEK, Pavel (ed.): *Umělecké památky Prahy, Staré Město – Josefov*. Praha, Academia, 1996.

Nepublikované zprávy

HANA, Jan O.: *Kostely „u Svatých“*. Domažlice, 1959 (1966). Muzeum Chodská v Domažlicích.

JUNG, Josef: *Orts-Chronik vom Heimatort Kschakau bei den „Sieben Bergen“, Kreis Bischofteinitz, Egerland/Sudetenland*. 1996. Archiv kostela v Křakově.

KYNCL, Tomáš: *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků věže kostela sv. Jakuba Většího ve Staňkově (okr. Domažlice)*. Brno, 2008. Výzkumná zpráva č. 093b-08. Archiv autora.

MUK, Jan: *Blížejev, kostel sv. Martina, Stavebně historický průzkum*. Praha, SÚRPMO, 1992. Národní památkový ústav, ú. p.

MUK, Jan: *Kostel sv. Anny, Staré Město – Praha I, Nálezná zpráva z hloubkového průzkumu*. Praha, SÚRPMO, 1992. Národní památkový ústav, ú. p.

NOVOSADOVÁ, Olga; LÍBAL, Dobroslav; HEROUTOVÁ, Marie: *Blížejev, okres Domažlice, Kostel sv. Martina, stavebně historický průzkum*. Praha, SÚRPMO, 1973. Národní památkový ústav, ú. p.

WOLETZ, Jan: *Blížejev, kostel sv. Martina, Statické zajištění kostela; projektová dokumentace*. Praha, Interprojekt, 1972. Archiv Římskokatolické farnosti v Blížejevě.

Summary

Gothic portals divided by two flutes and a rectangular cut between them in the former Horšov archdeaconry

Keywords: western Bohemia — Horšov archdeaconry in the 1st half of the 14th century — construction and remodelling of rural Gothic churches — pointed portal with two flutes and a rectangular cut between them — ternary springs of ribs — Gothic brick architecture — Kladruby Monastery

The Benedictine abbey at Kladruby, once counting among the richest medieval monasteries in Bohemia, contributed to the emergence of western Bohemia's architectural tradition, closely linked to the artistic activities in other parts of Bohemia. According to the most recent knowledge, the Gothic remodelling of the Romanesque abbey church at Kladruby can be possibly dated to the mid-14th century at the latest, albeit with the admission that the construction works may have been already commenced at the turn of the 14th century. The new evaluation of Kladruby Monastery's architectural history has initiated a profoundly serious discussion about the origins of rural churches in the closer or more distant surroundings of Kladruby in the 14th century.

The response of Kladruby Monastery's artistic activities in the second half of the 13th century and in the 14th century cannot be safely proven by means of architectural analysis, since only a few structural components with plastic features of the monastery's Gothic architecture have been preserved in their original positions, from where they could have been transferred, imitated, reduced or rusticated for the purposes of lower-grade structures. Significant from this point of view are the rural churches at Staré Sedlo, Semněvice and Prostiboř, serving as material evidence and most probably providing an indirect (retrospective) and only fragmentary reflection of the former splendour and multifarious aspects of the Gothic arts nurtured in or influenced by Kladruby Monastery around 1300.

Crucial are the established typological identity, close affinity of stonemason's works and the same position of the main Gothic entrance portal of the churches at Racov near Kladruby, as well as at Meclov (an ancient village formerly owned by Kladruby Monastery). Positioned in the west front's axis, the entrance portal in both cases has a jamb divided by two vertical parallel flutes and a rectangular cut between them, smoothly passing into a pointed archivolt. Judging from the occurrence of such a portal, especially if it is accompanied by other related features, such as springs of ribs in the presbytery (typically shaped as ternary compound

crystals without brackets), it is possible to hypothetically assume that the artistic influence of Kladruby Monastery became evident in several longitudinal Gothic parish churches in the countryside on the territory of the former Horšov archdeaconry in the first half of the 14th century. Apart from Racov and Meclov, such churches can be found at Blížejev, Křakov and Miřkov as well. Moreover, that influence may have also manifested itself during the construction of the Marian church called *U Svatých* near Domažlice.

When reasoning in reverse order, i. e. from the derived structures towards the edifices of a higher order, the following assumption arises: during the remodelling of Kladruby Monastery's structures in the first half of the 14th century (especially the convent's Assumption church), the utilised architectural forms were deflecting from the cathedral Gothic's conspicuous plasticity and traditional tectonics of building components in favour of simply bevelled smooth surfaces, flutes and cuts in the masonry. At present, however, the extent of those employed means of architectural expression has already been unknown. Around 1300 and in the first half of the 14th century, Kladruby Monastery may have consequently ranked among monumental Central European edifices whose artistic conception included similar features of intentionally austere but optically amazingly impressive Gothic stonemasonry, known for instance from the former Cistercian abbey church at Zlatá Koruna in southern Bohemia, as well as from other localities.

When evaluating the architectural form composed of two flutes and a rectangular cut between them, it is necessary to comprehend its derivation from brick architecture. The articulation of masonry consists in combining parallel flutes with rectangular recesses. This principle can be observed, for example, in the Augustinian abbey church at Staré Brno (previously owned by Cistercian nuns), approximately dating back to the second quarter of the 14th century; namely, on four pillars between the transept and the trefoil termination, or on some window jambs in the east section of the church. Like in the case of Silesian church edifices, that principle is undoubtedly and predominantly allied to the fact that the masonry was made from bricks or burnt-clay blocks.

Under Charles IV and Wenceslas IV, Prague experienced rapid development of brick architecture based on profusely using bricks both as walling material and an artistic feature. In Prague of that time, profiling by means of two flutes and a rectangular cut between them perfectly suited both to bricklayers and stonemasons.

(Translated by Karel Matásek)